

Bilaga 15
till
EMU-utredningen
(SOU 1996:158)

Ur KB:s samlingar

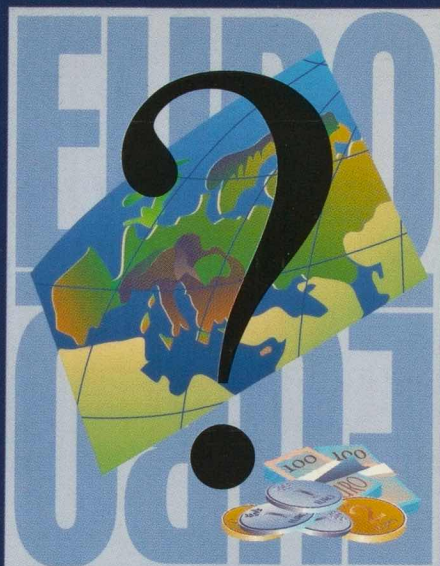
Digitaliserad år 2015

National Library
of Sweden

demokratiskt rättfärdiga
den ekonomiska och
monetära unionen

Bilaga 15
till
EMU-utredningen
(SOU 1996:158)

Jörgen Hermansson

Om möjligheten att
demokratiskt rättfärdiga
den ekonomiska och
monetära unionen

Ref KB
Oce Son

Statens offentliga utredningar
1996:158
Finansdepartementet

Om möjligheten att demokratiskt rättfärdiga den ekonomiska och monetära unionen

Jörgen Hermansson

Bilaga 15 till EMU-utredningen
Stockholm 1996

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes, Offentliga Publikationer, på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningskontor.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90

Förord

EMU-utredningen (Fi 1995:17) tillsattes i oktober 1995 för att utreda konsekvenserna av en eventuell svensk anslutning till den tredje etappen av den ekonomiska och monetära unionen (EMU).

Utredningen gav ett antal utländska och svenska experter i uppdrag att utarbeta särskilda underlagsrapporter till utredningen som redovisas i separata bilagor till betänkandet. Rapporterna har i vissa fall syftat till att ge en sammanfattande bild över forskningsläget på viktiga områden, i andra fall till att djupare analysera centrala frågeställningar där utredningen bedömt att det funnits behov av ytterligare studier. För slutsatser och rekommendationer i bilagorna svarar författarna själva.

Denna rapport till utredningen har författats av docent Jörgen Hermansson som är verksam vid statsvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet. Hans forskning har gällt kommunistisk ideologi, demokratifrågor, spelteori och korporativism. Han är medlem av SNS demokratiråd.

Stockholm i december 1996

Lars Calmfors
Ordförande

Christina Nordh Berntsson
Sekreterare

Sammanfattning

En svensk anslutning till EMU får påtagliga författningspolitiska konsekvenser. De centrala delarna av den nationella penningpolitiken överläts då till en politiskt oberoende europeisk centralbank. I uppsatsen analyseras huruvida en sådan ordning kan rättfärdigas från demokratiska utgångspunkter. Problemet delas upp i två olika frågor: 1) Är EMU demokratisk? och 2) Är EMU bra för demokratin?

Avgörande för att en viss politisk ordning ska kvalificera som demokratisk är de egenskaper som kännetecknar arbetssättet eller proceduren. I själva definitionsfrågan intresserar vi oss varken för den politiska institutionens tillkomsthistoria eller dess konsekvenser. Vad gäller proceduren kan demokrati inte begränsas till att folket (direkt eller indirekt) har möjlighet att välja sina representanter. Det måste också vara möjligt och meningsfullt att utkräva ansvar. I fallet EMU, med dess strikt oberoende centralbank, skulle detta åtminstone förutsätta att överlåtelsen av makt kan återkallas, vilket i praktiken ter sig närmast ogörligt. Slutsatsen blir att EMU knappast kvalificerar som demokratisk.

EMU skulle trots detta kunna vara bra för demokratin. En demokrati rymmer en rad institutioner som i sig inte fungerar demokratiskt. Ofta handlar det helt enkelt om att vi tar hänsyn till annat än demokrati, men ibland kan sådana arrangemang ändå rättfärdigas demokratiskt, som exempel på positiv konstitutionell självbindning. För att så ska vara fallet fordras att institutionen ifråga förstärker inslaget av läroprocess i det demokratiska beslutsfattandet. Folkstyrelsen främjas genom att de förtroendevalda – ytterst sett folket självt – ges ökade möjligheter att lära av sina misstag. Maastrichtfördragets konstitutionella ordning är emellertid rigoröst utformad i syfte att hålla de folkvalda politikerna permanent utanför det penningpolitiska beslutsfattandet. Folket är omyndigförklarat. EMU är således snarast ett tydligt exempel på negativ konstitutionell självbindning och måste därför också sägas vara hämmande för folkstyrelsen.

EMU är inte demokratisk och kan inte heller sägas vara bra för demokratin. Om EMU alls ska kunna rättfärdigas måste den således ha påvisbara goda konsekvenser i andra avseenden. Den allmänna bedömningen synes emellertid vara att EMU är ett vågspel med

tämligen oklara eller osäkra konsekvenser. För en demokratisk institution skulle detta inte innebära något avgörande problem; den kan alltid falla tillbaka på det legitimerande arbetssättet. Men för EMU blir frånvaron av ett sådant procedurargument fatalt. Maastrichtfördragets arkitekter har efterlämnat en skrivbordsprodukt som inte kan förordas på demokratiska och rationella grunder.

Innehåll

1	EMU som författningspolitik	9
2	De författningspolitiska alternativen	13
2.1	Den nuvarande ordningen	13
2.2	Riksbanksutredningen	15
2.3	Maastrichtfördraget	17
2.4	De principiella skillnaderna	19
3	Är EMU demokratisk?	21
3.1	Demokratins innebörd	21
3.2	Delegerat ansvar och överlåtelse av makt	24
3.3	En demokratisk penning- och valutapolitik?	26
4	Är EMU bra för demokratin?	29
4.1	Konstitutionalismen som demokratiproblem	29
4.2	Positiv och negativ konstitutionalism	32
4.3	EMU som självbindning	34
5	Kan EMU rättfärdigas?	37
	Referenser	41

1 EMU som författningspolitik

Det svenska inträdet i den europeiska unionen (EU) hade formen av en anslutning till Maastrichtfördraget. Därmed aktualiseras de närmaste åren även frågan om Sveriges medverkan i den planerade ekonomiska och monetära unionen (EMU). Om EMU förverkligas för Sveriges del får detta vissa påtagliga författningspolitiska konsekvenser, som drastiskt sätter punkt för alla tidigare diskussioner – senast i Riksbanksutredningen (SOU 1993:20) – om Riksbankens ställning och om värdet av en inhemsk ekonomisk konstitutionalism. En hörnsten i EMU-konstruktionen är nämligen att de centrala delarna av den nationella penningpolitiken överläts till en europeisk centralbank.

I det följande avser jag att behandla frågan om Sveriges anslutning till den monetära unionen ur en alldeles speciell synvinkel. Jag intresserar mig för EMU utifrån ett författningspolitiskt och demokratiteoretiskt perspektiv. Analysen gäller huruvida EMU kan rättfärdigas givet att vi tar demokratins ideal på allvar. Det problemet kan i sin tur delas upp i två olika frågor, en första som gäller EMUs demokratiska legitimitet och en andra som rör EMUs bidrag till demokratins legitimitet:

- 1) *Är EMU demokratisk?*
- 2) *Är EMU bra för demokratin?*

I förstone kan det tyckas som om svaret på den första frågan även ger svaret på den andra, dvs EMU är bra för demokratin endast under förutsättning att EMU är demokratisk. Kanske är det också så de flesta av oss uppfattar olika författningspolitiska arrangemang, men ett sådant synsätt är inte alls självklart. Vid närmare eftertanke visar det sig att vårt politiska system rymmer en rad institutioner som inte i sig kan göra anspråk på att fungera demokratiskt – exempelvis rättsväsendet – men där vi ändå tänker oss att de utgör en väsentlig del i en demokrati. I princip borde man också beakta den återstående svarskombinationen – demokratiskt fungerande institutioner som är till skada för demokratin

i dess helhet¹ – men i detta sammanhang är det inte alls nödvändigt att vidare fundera över dess empiriska relevans.

Syftet med min analys är i första hand att reda ut olika argumentationslinjer: Hur är det möjligt att resonera om EMU från demokratiska utgångspunkter och under förutsättning att man vill argumentera konsistent? Det exakta resultatet beror givetvis på hur man lägger upp en analys av detta slag ("som man ropar får man svar"). Men för de flesta är det rimligen uppenbart redan från början att EMU inte alls är tänkt att tillfredsställa snävt demokratiska synpunkter. Misstanken – arbetshypotesen – är således att den första av frågorna bör besvaras med ett nej. I likhet med en vanlig empirisk undersökning ska emellertid denna hypotes utsättas för hårdhänt granskning. För att analysen ska tillföra någon insikt om problemets karaktär bör man därför tillåta relativt generösa gränser för vad som från demokratisk synpunkt får passera som godtagbart.

Ett annat, kanske ännu viktigare, sätt att ge analysen en realistisk eller rimlig prägel är att undvika det som brukar benämnas Nirvanaansatsen. Den föreslagna EMU-konstruktionen med en europeisk centralbank bör då inte ställas mot ett rent demokratiskt ideal utan mot ett verkligt alternativ. I det följande kommer därför Maastrichtfördragets förslag med en politiskt oberoende europeisk centralbank att jämföras med både den nu gällande ordningen med en relativt fristående men ändå politiskt underställd riksbank och Riksbanksutredningens förslag om en politiskt mer oberoende nationell riksbank.

Det finns också anledning att inledningsvis påtala vissa metodmässiga överväganden eller antaganden som ligger till grund för den följande analysen. För att över huvud taget kunna besvara sina frågor är det alltid nödvändigt att göra vissa avgränsningar. Till en del handlar det om förenklingar av analysmodellen som är mer eller mindre triviala och oskyldiga. Man är emellertid också som regel tvungen att ålägga sig vissa begränsningar som inte alls behöver vara harmlösa. Medveten om att jag gör mig skyldig till en förenkling, kommer jag således ändå att resonera som om *Sverige har ett val*. Därmed bortser jag från åtminstone två olika typer av komplikationer, som reellt sett kan komma att vara avgörande för den faktiska händelseutvecklingen.

Med utgångspunkt från ett strikt juridiskt synsätt har det hävdats att anslutningen till Maastrichtfördraget egentligen inte ger Sverige någon möjlighet att välja.² Om ett medlemsland – Danmark och Storbritannien

¹ Här skulle vissa säkert vilja hänvisa till försöken att införa industriell demokrati.

² Denna legalistiska uppfattning förfäktas av professorn i EU-rätt Ulf Bernitz (se Lundgren (1996, sid 112)).

undantagna – uppfyller de stipulerade ekonomiska konvergenskraven, följer med juridiskt bindande automatik att landet också ska inlemmas i det fördjupade monetära samarbetet i enlighet med de ritningar som återfinns i fördraget.

Den andra sidan av denna förenkling är att valet till "syvende og sidst" kanske inte är Sveriges. Det är nämligen inte självklart att övriga länder kommer att vilja ha med Sverige. Avgörande härvidlag är om Sverige uppfyller de ekonomiska villkoren, dvs den tolkning av konvergenskraven som EUs beslutande organ så småningom kommer att göra.

and many - apply to the situation of the word "Jupiter" in the Latin language. The word "Jupiter" is a Latin word, and it is not clear whether it is a Latin word or a Greek word. The word "Jupiter" is a Latin word, and it is not clear whether it is a Latin word or a Greek word.

The word "Jupiter" is a Latin word, and it is not clear whether it is a Latin word or a Greek word. The word "Jupiter" is a Latin word, and it is not clear whether it is a Latin word or a Greek word. The word "Jupiter" is a Latin word, and it is not clear whether it is a Latin word or a Greek word.

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

the word

2 De författningspolitiska alternativen

Sverige står inför ett författningspolitiskt vägval på det penning- och valutapolitiska området. Valet handlar om Riksbankens framtida ställning och kan reellt sett sägas stå mellan tre huvudalternativ:

- Den nu gällande ordningen med en relativt fristående men ändå politiskt underställd riksbank.
- Riksbanksutredningens förslag om en politiskt mer oberoende nationell riksbank.
- Maastrichtfördragets konstruktion med en politiskt oberoende europeisk centralbank.

2.1 Den nuvarande ordningen

Sverige tillämpar sedan 1668 en ordning som innebär att vår centralbank med det direkta ansvaret för penning- och valutapolitiken lyder under riksdagen och inte under regeringen. Riksbankens konstitutionella ställning regleras mer detaljerat i riksbankslagen, men huvuddragen i denna författningskonstruktion framgår redan av de båda relevanta paragraferna i regeringsformens kapitel om finansmakten.

"12 § Riksbanken är rikets centralbank med ansvar för valuta- och kreditpolitik. Den skall också främja ett säkert och effektivt betalningsväsende.

Riksbanken är myndighet under riksdagen.

Riksbanken förvaltas av åtta fullmäktige. Sju fullmäktige väljes av riksdagen. Dessa väljer för en tid av fem år en fullmäktig, som samtidigt skall vara chef för Riksbanken. De fullmäktige som valts av riksdagen väljer inom sig ordförande. Denne får ej utöva annat uppdrag eller inneha tjänst inom Riksbankens ledning. Bestämmelser om riksdagens val av fullmäktige, om Riksbankens ledning i övrigt samt om dess verksamhet meddelas i riksdagsordningen och annan lag.

Fullmäktige som riksdagen vägrar ansvarsfrihet är därmed skild från sitt uppdrag. De fullmäktige som valts av riksdagen får

skilja ordföranden från uppdraget som ordförande och den som är fullmäktig och chef för Riksbanken från hans uppdrag.

13 § Endast Riksbanken har rätt att ge ut sedlar och mynt. Bestämmelser om penning- och betalningsväsendet meddelas i övrigt genom lag."³

I likhet med alla andra myndigheter är Riksbanken administrativt separerad från regeringens direkta ansvarsområde.⁴ Men den internationellt sett säregna författningspolitiska konstruktionen är mer än bara ett exempel på den svenska och finska traditionen med åtskillnad mellan ämbetsverk och departement. Den bär också tydliga spår av den maktdelningstanke som präglade hela vår gamla regeringsform från 1809. Frågan är hur detta avsteg från den strikt monistiskt, parlamentariska styrningsmodellen ska tolkas. Närmast till hands är att den inbyggda dualismen bör uppfattas som ett uttryck för en omedveten konstitutionell oklarhet. Trots att riksdagen, som en del av finansmakten, fick ansvaret över Riksbanken även efter 1974 års grundlagsreform, var det nämligen därmed inte tänkt att regeringen skulle förhindras att sätta sin prägel på den ekonomiska politiken. I stället närmast förutsattes det att Riksbanken informellt samrådde med regeringen om penningpolitikens utformning.⁵ Så förhåller det sig i praktiken fortfarande. Faktum är emellertid att regeringens inflytande över Riksbanken i viss mån har reducerats under senare år. Riksbanken styrs således numera av en fullmäktigeförsamling, som till sju åttondelar är vald av och ansvarig inför riksdagen. Dessa sju fullmäktigeledamöter med samma mandatperiod som riksdagen väljer inom sig en ordförande, men utser också själva för perioder om fem år i taget en riksbankschef som blir fullmäktiges åttonde ledamot. I den ursprungliga lydelsen av 1974 års regeringsform stadgades däremot att regeringen skulle utnämna riksbanksfullmäktiges ordförande. Vanligtvis

³ *Regeringsformen*, kap 9.

⁴ Av Söderlind & Petersson (1980, sid 66-80), framgår att principen om ämbetsverkens självständighet inte alls är entydig och att uttolkningen av vad som är rådande konstitutionell ordning inte är självklar.

⁵ Se här prop 1973:90, sid 354. Belysande är här kommentaren i Petré & Ragnemalm (1980, sid 234): "Det är ... nödvändigt, att den kredit- och penningpolitik som riksbanken bedriver samordnas med den av regeringen förda ekonomiska politiken. Risker för motsättningar mellan regering och riksbank motverkas genom reglerna om val av fullmäktige i riksbanken. Då valet av fullmäktige, vilka icke behöver vara riksdagsledamöter, avser riksdagens valperiod, kommer normalt det eller de partier som innehar regeringsmakten också att ha majoritet i riksbanksfullmäktige." Jfr även Holmberg & Stjernquist (1980, sid 338f).

var det statssekreteraren i finansdepartementet som då fungerade som regeringens representant i fullmäktige. Ursprungligen var det dessutom riksdagen som direkt utnämnde Riksbankens chef, som då också satt på samma tid som fullmäktige.

Det säger sig självt att en maktindelning av detta slag främst har betydelse om regeringen befinner sig i minoritet. Om vi intresserar oss för de folkvaldas möjlighet att utöva inflytande över penningpolitiken kan det emellertid gå på ett ut om styrningen utövas av riksdagen eller om den sker genom regeringen. Det är i båda fallen fråga om ett slags politisk styrning av Riksbanken. Skillnaden har möjligen betydelse för den ekonomiska politiken, men den innebär föga från rent demokratisk synpunkt.

2.2 Riksbanksutredningen

Riksbankens konstitutionella ställning har då och då varit föremål för politiska överväganden. Senast det begav sig var hösten 1995 då regeringen i sin sk tillväxtproposition förebådade en kommande förändring rörande valutapolitiken: ansvaret borde i framtiden ligga hos regeringen.⁶ Den socialdemokratiska regeringens besked ligger i linje med den ordning som råder i många andra länder och det harmonierar med den överföring av huvudmannaskapet för Riksgäldskontoret som vidtogs 1989, men förslaget kan ändå synas förvånande eftersom det går stick i stäv med de idéer som annars dominerat debatten under senare år. Särskilt bland ekonomer har tanken varit populär att Riksbanken helst borde få en politiskt mer fristående ställning. För den svenska ekonomins del har det uppfattats som nödvändigt med en institutionell reform som på ett betryggande sätt markerade att staten numera menar allvar med inflationsbekämpningen. Lösningen på detta ekonomisk-politiska förtroendeproblem skulle då vara att mera tydligt delegera ansvaret för penning- och valutapolitiken till en riksbank som inte låter sig påverkas av mer tillfälliga opinionsvindar.⁷

Tanken att Riksbanken bör vara politiskt mer oberoende låg också till grund för det förslag som lanserades av Riksbanksutredningen, den senaste ordentliga genomlysningen av penning- och valutapolitikens författningspolitiska aspekter. Understödd av det moderata statsrådet

⁶ Se Prop 95/96:25.

⁷ Se text Ekonomikommisionens förslag, SOU 1993:16.

Bo Lundgrens tilläggsdirektiv förordade en majoritet inom utredningen flera olika förändringar som alla avsåg att verka i den riktningen.⁸

Den första av de ovan citerade grundlagsparagraferna skulle – förutom vissa smärre strykningar och språkliga korrigeringar – kompletteras med två nya passager. I det första tillägget skulle stadgas att riksdagen har möjlighet att styra den politiska inriktningen genom att stifta lagar, men "[d]äruöver får ingen bestämma hur Riksbanken skall besluta i frågor som rör penning- och valutapolitik". Den föreslagna formuleringen ska förstås mot bakgrund av att utredningen ville få till stånd en ordning där Riksbanken oavsett politiskt läge uteslutande ägnade kraft åt inflationsbekämpning. En tydlig målformulering skulle därför föras in i riksbankslagen: "Målet för Riksbankens verksamhet skall vara att värna penningvärdet." Utredningen föreslog därtill att mandatperioderna skulle förlängas till sju år, vilket ytterligare skulle bidra till att Riksbanken frikopplades från det partipolitiska spelet. Möjligheten att informellt utöva påverkan på fullmäktige borde dessutom försvåras, bland annat genom ett förbud mot att en fullmäktig hade andra politiska uppdrag.

Den andra nya passagen, som var betydligt längre, preciserade riksdagens möjlighet att avsätta en ledamot av fullmäktige. Liksom tidigare skulle riksdagen kunna vägra att ge en fullmäktig ansvarsfrihet med påföljd att denne tvingades avgå, men utredningen ville grundlagsmässigt precisera villkoren för varje annan form av maktfrånträde. Idén var här att utrymmet för politiska bedömningar skulle begränsas och att avgörandet i huvudsak skulle ges en strikt juridisk prägel.

Riksbanksutredningens reformförslag har ännu inte blivit genomfört. Den socialdemokratiska minoriteten inom kommittén hävdade i sin reservation att förändringarna var onödiga och troligtvis helt verkningslösa. Trots regeringsskiftet efter valet 1994 är det emellertid inte uteslutet att vissa delar ändå kommer att förverkligas. Ett av motiven bakom utredningsförslaget var nämligen att harmonisera det svenska regelverket med de krav på de nationella centralbankerna som ställs i Maastrichtfördraget.

⁸ SOU 1993:20. Kommittén tillsattes ursprungligen på våren 1991 av Erik Åsbrink, statsråd i den dåvarande socialdemokratiska regeringen. I januari 1992 ändrade hans efterträdare Bo Lundgren både direktiven och personsammansättningen. Kommittén fick då fem ledamöter. Den moderata riksdagsmannen Lars F. Tobisson blev ordförande och vid sin sida hade han riksdagsledamöterna Jan Bergqvist (s), Anita Gradin (s) och Carl B. Hamilton (fp), samt marknadsdirektören Håkan Hansson.

2.3 Maastrichtfördraget

När och om det blir aktuellt att genomföra den tredje och sista etappen av den ekonomiska och monetära unionen – slutdatum är enligt Maastrichtöverenskommelsen satt till 1 januari 1999 – får vi européer vänja oss vid att räkna med den nya valuta som numera går under benämningen euro. Bakom detta tilltänkta ingrepp i alla EU-medborgares vardag döljer sig en planerad konstitutionell förändring som är betydligt mera långtgående än den som förordades av Riksbanksutredningen. Medlemsländernas penning- och valutapolitik ska samordnas med hjälp av i första hand en gemensam europeisk centralbank (ECB), som får en överordnad ställning gentemot Riksbanken och övriga nationella centralbanker.

Huvudkomponenterna i detta europeiska centralbankssystem (ECBS) är tydliga stadganden om dess målsättning och politiska oberoende. Att hela EMU och därmed även centralbankssystemet är ägnat åt inflationsbekämpning eller främjande av prisstabilitet är inte särskilt anmärkningsvärt. Det principiellt betydelsefulla i Maastrichtfördraget är att prisstabiliteten uttryckligen sätts före alla andra tänkbara mål, även de som formuleras inom ramen för den europeiska gemenskapen.

"Huvudmålet för ECBS skall vara att upprätthålla prisstabilitet. Utan att åsidosätta detta mål skall ECBS stödja den allmänna ekonomiska politiken inom gemenskapen i syfte att bidra till att förverkliga gemenskapens mål ..."⁹

Den nya europeiska centralbanken, men även de nationella centralbankerna, ska enligt en av de närmast följande artiklarna tillförsäkras en så gott som fullständigt oberoende ställning:

"Då de utövar de befogenheter och fullgör de uppgifter och skyldigheter som har tilldelats dem genom detta fördrag och ECBS-stadgan skall varken ECB eller någon nationell centralbank eller någon medlem av deras beslutande organ begära eller ta emot instruktioner från gemenskapsinstitutioner eller gemenskapsorgan, från medlemsstaternas regeringar eller från något annat organ. Gemenskapsinstitutionerna, gemenskapsorganen och medlemsstaternas regeringar förbinder sig att

⁹ Romfördraget i dess lydelse enligt Maastrichtfördraget och anslutningsfördraget, artikel 105.

respektera denna princip och att inte söka påverka medlemmarna av ECBs eller de nationella centralbankernas beslutande organ när de fullgör sina uppgifter."¹⁰

Principen om politiskt oberoende är här ingalunda enbart en from förhoppning. Den understryks kraftfullt genom den konstruktion som valts för centralbankens båda ledningsorgan, det s k ECB-rådet och direktionen.

- "1. ECB-rådet skall bestå av ECBs direktionsledamöter samt cheferna för de nationella centralbankerna.
2. a) Direktionen skall bestå av ordföranden, vice ordföranden och fyra andra ledamöter.
b) Ordföranden, vice ordföranden och de övriga direktionsledamöterna skall på rekommendation av rådet, som skall ha hört Europaparlamentet och ECB-rådet, utses genom överenskommelse mellan medlemsstaternas regeringar på stats- eller regeringschefsnivå bland personer vars auktoritet och yrkeserfarenhet inom den finansiella sektorn är allmänt erkända.
Deras mandattid är åtta år; mandatet kan inte förnyas.
Endast medborgare i medlemsstaterna får vara direktionsledamöter."¹¹

Motsvarigheten till det svenska riksbanksfullmäktige är här det bankråd som består av direktionen och de nationella centralbankscheferna. Den verkställande ledningen ska visserligen utnämnas av politikerna i ministerrådet, men när detta väl är gjort ska centralbanken i stort sett vara oåtkomlig för politikerna.

Det enda påtagliga undantaget från denna konsekventa avpolitisering är ministerrådets handhavande av valutapolitiken gentemot länder utanför EU (artikel 109). Ministerrådets ordförande ska emellertid även ha närvaro- och förslagsrätt vid ECB-rådets sammanträden (artikel 109b.1). Förutom att centralbanken ska ha en skyldighet att årligen avrapportera om sin verksamhet till "Europaparlamentet, rådet och kommissionen samt till Europeiska rådet" (artikel 109b.3), är denna rådets övervakning av centralbanken den enda formella kontrollmekanism som politikerna förfogar över.

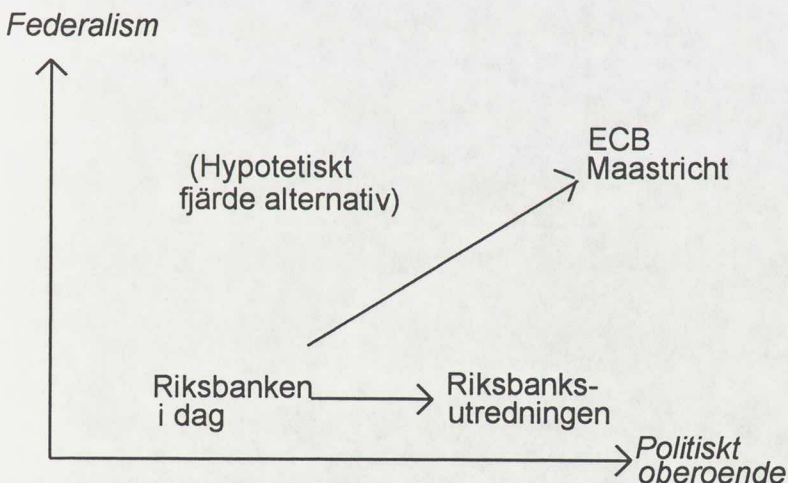
¹⁰ Romfördraget i dess lydelse enligt Maastrichtfördraget och anslutningsfördraget, artikel 107.

¹¹ Romfördraget i dess lydelse enligt Maastrichtfördraget och anslutningsfördraget, artikel 109a.

2.4 De principiella skillnaderna

Analysen har så här långt tagit fasta på att valet står mellan tre alternativa författningskonstruktioner: *status quo* eller en förändring i enlighet med endera Riksbanksutredningens förslag eller Maastrichtfördragets idéer om en monetär union. Grovt sett handlar det om att ta ställning till en mer eller mindre långtgående förändring av Riksbankens konstitutionella ställning. Om vi i stället betraktar de tre alternativen från en mer principiell synpunkt inses att skillnaden mellan den nuvarande ordningen och de två alternativa ändringsförslagen inte riktigt rör samma sak. I båda fallen aktualiseras visserligen en minskning av den politiska kontrollen, det rör sig om en utsträckt *delegering* av penningpolitiken. I Maastrichtalternativet handlar det emellertid dessutom om att *överlåta* den politiska kompetensen till ett överstatligt organ. Vi har således att göra med två skilda aspekter, graden av politiskt oberoende och graden av federalism.¹² Ett hypotetiskt fjärde alternativ vore här en konstruktion där den europeiska centralbanken mer direkt kontrollerades av EUs ministerråd.

Figur 1: Alternativa förändringar av Riksbankens ställning

¹² SOU 1993:20, särskilt sid 128, redogör för olika sätt att mäta grad av oberoende. Vad gäller grad av federalism kan man förutom de två ytterpositionerna, nationellt respektive överstatligt beslutsfattande, tänka sig flera olika mellanvarianter av konfederalt, mellanstatligt, samarbete.

Förutom dessa schematiska skillnader mellan Riksbanksutredningens förslag och EMU-konstruktionen, bör det emellertid påpekas att Maastrichtfördraget, även bortsett från överstatligheten, innebär en mer långtgående delegering av penning- och valutapolitiken.¹³ Noga räknat kan man också tänka sig ytterligare alternativ som går längre än Riksbanksutredningen i fråga om politiskt oberoende utan att hamna i Maastrichtförslagets närmast extrema position. Det som i så fall behövs är att EMU-konstruktionen kompletteras med en mekanism som, åtminstone i ett yttersta nödfall, medger ett ingripande från en politisk instans. En sådan mekanism kan endera ha karaktären av undantagslag eller utformas som ett noga preciserat avtal mellan till exempel ministerrådet och ECBs ledning.

¹³ Se Alesina & Grilli (1992, sid 54-58) angående ECBs oberoende. Mätningen visar att ECB konstitutionellt överensstämmer med den tyska Bundesbank.

3 Är EMU demokratisk?

Demokrati hör till de värdeladdade begrepp som vi samhällsvetare ibland önskar att vi kunde klara oss utan. Men det är i praktiken inte möjligt. För så vitt att vi har ambitionen att analysera de politiska företeelser som människor faktiskt bryr sig om måste vi också ta risken att säga något om sådant som visar sig vara kontroversiellt. Vad gäller demokratin har dispyterna handlat både om idépolitiska spörsmål och om rent praktiskt politiska eller författningspolitiska problem.

Nu ska svårigheterna inte överdrivas. Oenigheten är inte större än att det är möjligt att urskilja vissa grundläggande idéer och institutioner som de allra flesta identifierar med demokratin. Därmed är det också meningsfullt att resa frågan om EMU kan betraktas som en demokratisk institution. Svaret är givetvis fortfarande beroende av den definition vi väljer, men om vi låter oss vägledas av den statsvetenskapliga litteraturen på området bör vi kunna fastställa ett väl förankrat demokratikriterium som kan tjäna som en rimlig utgångspunkt för vår utvärdering.

3.1 Demokratins innebörd

I den svenska diskussionen om demokratins innebörd har Herbert Tingstens skrifter sedan länge varit en självklar utgångspunkt. Den allra mest återopade texten är *Demokratiens problem* från 1945, där Tingsten sammanfattar sitt synsätt i följande klassiska formulering:

"Tron på demokratin är icke en politisk åskådning i samma mening som exempelvis konservatism, liberalism och socialism. Den innebär en uppfattning om statsstyrelsens form, om tekniken för politiska avgöranden, icke om de statliga beslutens innehåll och samhällets struktur. Den kan alltså betraktas som ett slags överideologi, i den meningen nämligen, att den är gemensam för

skilda politiska åskådningar. Man är demokrat, men därjämte konservativ, liberal eller socialist."¹⁴

Tingstens tes om demokratin som en överideologi ges ibland en propagandistisk framtoning, men det centrala budskapet är i själva verket tämligen okontroversiellt. Demokratin bör uppfattas som en partipolitiskt neutral *procedur*. Just detta citat ger för övrigt inte nämnvärd vägledning i definitionsfrågan, men en annan mycket vanlig tanke är att demokrati identifieras med föreställningen om att medborgarna under jämlika former styr sig själva.¹⁵ Demokratis kärnbetydelse skulle därmed vara något i stil med *folk*makt i kombination med *politisk jämlikhet*. Historiskt sett har denna allmänna formel preciserats på olika sätt.

Fram till början av 1800-talet uppfattades folkmakten i enlighet med antikens direktdemokratiska ideal. Det demokratiska styrelsesättet var därmed förbehållet enbart små politiska gemenskaper, som t ex socknar, städer och andra mindre lokala enheter. Rent praktiskt var detta omöjligt att arrangera inom en hel nationalstat. Så småningom blev det också demokratiskt acceptabelt med den representativa styrelsemodellen. Enligt vissa tänkare – t ex den amerikanske grundlagsfadern James Madison och den brittiske samhällsfilosofen John Stuart Mill¹⁶ – var den representativa styrelsen till och med att föredra. Avgörande härvidlag är att delegeringen av makt till valda representanter inte uppfattas som ett sätt att avhända sig makt. Medborgarna måste ges möjlighet att utkräva ansvar.¹⁷ För att vara demokratisk måste således "representative government" vara liktydig med "responsible government".

Även jämlikhetstanken har genomgått en idémässig förskjutning. Den demokratiska tanken har hela tiden varit att alla medborgare politiskt sett är jämlika, men den närmare preciseringen av vad som krävs för att räknas som fullvärdig medborgare har förändrats. Migrationen mellan olika länder reser vissa speciella problem, som inte alls hanteras på ett enhetligt sätt. Bortsett från detta är det emellertid i

¹⁴ Tingsten (1945, sid 57). Tingstens demokratisyn och särskilt hans tes om demokratin som en överideologi har bland annat diskuterats i Hermansson (1986), Boström (1988), och Aronson (1990).

¹⁵ Den referens som alla åberopar är här någon skrift av Robert Dahl (t ex (1989) eller (1992)).

¹⁶ De klassiska urkunderna är här artikel X i *Federalist Papers* och Mills *Considerations on Representative Government*.

¹⁷ Se här Lively (1975), som framhåller att kärnan i en demokrati inte i första hand är att man ges möjlighet att välja sina representanter, utan att man har en reell möjlighet att ta ställning till om representanterna bör väljas om eller ej.

dag tämligen allmänt accepterat att det bör finnas en åldersgräns för den politiska myndigheten, men att den enskilde därutöver inte ska behöva bevisa sin lämplighet som medborgare.

Problemet med dessa preciseringar av demokratis idé är att det fortfarande ges ett tämligen stort utrymme för olika tolkningar när detta ska omsättas i praktiken. Redan en snabb jämförelse mellan den svenska varianten av parlamentarisk demokrati och den amerikanska modellen med "checks and balances" ger vid handen att folkstyrelsens ideal kan förverkligas på olika sätt. Ingen av dessa båda typer av demokratisk styrelse liknar heller de två modeller som i litteraturen lyfts fram som författningspolitikens båda huvudalternativ: den brittiska Westminstermodellen och den schweiziska samförståndsdemokratin.¹⁸ Det finns således en rad olika författningspolitiska modeller och de kan alla med ungefär samma rätt göra anspråk på att vara rimliga försök att förverkliga folkstyrelsens ideal.¹⁹ Men trots den atrikedom som världens olika demokratier uppvisar, råder i dag ändå en tämligen god samsyn om vad slags institutioner som krävs för att ett politiskt system ska kvalificera sig som demokratiskt. Även om den exakta preciseringen kan variera mellan olika författare brukar det nämligen som regel handla om en lista av ungefär följande slag:²⁰

- Den offentliga maktutövningen (lagstiftande och verkställande) ska kontrolleras av förtroendevalda.
- De politiska makthavarna utses i fria, rättvisa och regelbundna val.
- Praktiskt taget alla vuxna medborgare har rätt att rösta och kandidera i dessa val.

¹⁸ I den internationella litteraturen framhävs detta som allra tydligast i holländaren Arend Lijpharts skrifter, t ex Lijphart (1984). I svensk statsvetenskap har det varit ett ständigt återkommande tema alltsedan Axel Brusewitz och Fredrik Lagerroths kontrovers rörande den svenska folkstyrelsens framväxt och särart. Typologin har också tjänat som tolkningsinstrument vid analyser av modern partipolitik (t ex Ruin (1968) och Möller (1986)), samt spelar en avgörande roll i Lewins (1996) analys av svensk parlamentarism.

¹⁹ Se här demokratirådets rapport (1996), *Demokrati och ledarskap*, som argumenterar för att man rätteligen bör uppfatta dessa fyra länder (Storbritannien, USA, Schweiz och Sverige) som exempel på fyra i grunden olika författningspolitiska demokratimodeller. Synpunkten bygger på det faktum att vi i detta sammanhang på ett fruktbart sätt kan urskilja två olika aspekter av styrelseskicket. Jfr Sartori (1993), som urskiljer två huvudfrågor i den jämförande författningspolitiken. Statens styrelse kan för det första organiseras enligt parlamentarismens principer (maktsamling) eller som ett presidentiellt system (maktbalans). Valsystemet kan sedan för det andra konstrueras som ett majoritetsinriktat eller som ett proportionellt representationssätt.

²⁰ Se här Dahl (1982, sid 10f), eller, för en liknande uppräknings, Lijphart (1984, sid 2).

- Alla medborgare är fria att ge uttryck för sina åsikter, även när det handlar om kritik av de makthavande.
- Pressfriheten är garanterad, vilket ger medborgarna tillgång till alternativa informationskällor.
- Likaså är organisationsfriheten garanterad, vilket ger medborgarna möjlighet att sluta sig samman och politiskt verka för sina idéer.

Det är uppenbart att Riksbankens demokratiska status är avhängig vad som innefattas under den första av dessa punkter. Vad kan godtas inom ramen för den allmänna principen att maktutövningen kontrolleras av de förtroendevalda och därmed ytterst sett av folket självt? I vilken utsträckning kan makten delegeras eller överlätas till andra organ utan att demokratin åsidosätts?

3.2 Delegerat ansvar och överlåtelse av makt

Delegering av makt aktualiserar från demokratisk synpunkt två olika men delvis sammanflätade typer av komplikationer. Det ena problemet gäller möjligheten att utöva makt via representanter, vilket väsentligen fick sin demokratiska lösning i och med den representativa demokratin. Nyckeln till att lösa problemet är här just idén om ansvarsutkrävande. Våra demokratiska institutioner förutsätter att detta kan fungera även om de direkt folkvalda delegerar makten vidare, men det säger sig självt att vi löper risken att den demokratiska kontrollen försvagas, att ansvarsutkrävandet tunnas ut om makten delegeras i mer än ett led – s k subdelegation – och då i synnerhet om den delegerade kompetensen är otydligt specificerad.

Den svenska förvaltningsmodellen kan här sägas representera standardfallet. Tanken är att de folkvaldas styrning ska ske med hjälp av lagstiftning och direktiv. Den demokratiska kontrollen riskerar här att urholkas om styrningen är oprecis. Samtidigt anses det snarast vara värdefullt att vare sig riksdag eller regering har möjlighet att påverka enskilda ärenden. Både den nuvarande ordningen för Sveriges riksbank och Riksbanksutredningens förslag till en nyordning faller inom ramen för denna syn på myndigheter och är således i detta avseende okontroversiella, om än inte i praktiken oproblematiska.

Konstruktionen i Maastrichtfördraget kan däremot näppeligen uppfattas som exempel på en vanlig demokratisk förvaltningspolitisk delegation av makt och ansvar. Det spelar härvidlag ingen roll om vi utgår från ett europeiskt eller nationellt perspektiv. I det förstnämnda fallet kan den negativa bedömningen till en början grundas på det

faktum att den politiska kontrollen nästan är obefintlig inom EMU, men problemet förstärks dessutom av EUs demokratiska underskott.²¹ Konstitutionellt sett är EU en hybrid. Beslutsfattandet inom de nya samarbetsområdena – utrikes- och försvarspolitik, samt det rättsliga och polisiära samarbetet – har en mellanstatlig eller konfederal karaktär. Vad gäller de ursprungliga områdena för ekonomiskt samarbete och, i framtiden, även den ekonomiska och monetära unionen kan EU däremot numera snarast liknas vid en federation, en överstatlig organisation som fattar beslut som binder medlemsländerna. Inte ens den mest entusiastiske EU-anhängaren kan emellertid bestrida att EU betraktat som en sådan federation ännu så länge fungerar demokratiskt mycket otillfredsställande.

Det alternativa perspektivet är egentligen inte riktigt rimligt. Vi tolkar då nämligen överstatligheten som ett mycket extremt fall av nationell delegering, som om EMU ytterst sett vore exempel på ett konfederalt, mellanstatligt samarbete, vilket innebär att vi verkligen tänjer på begreppets betydelse. Men sådant har förekommit förr. Den tyska författningsdomstolens uppmärksammade dom om EU-medlemsskapets grundlagsenlighet utgår således från att överstatligheten när som helst kan omprövas och att delegationen av kompetens därmed i princip kan återkallas.²² Även bortsett från att ett återtagande av delegation inte alltid framstår som realistiskt, är det emellertid ändå tveksamt om detta bör räcka för att kvalificera sig som demokratiskt.

Att överlåta makt till ett överstatligt organ innebär nämligen under alla omständigheter en mycket speciell form av delegering. Den normala formen av demokratiskt godtagbar delegering bygger nämligen på en regelbundet förekommande översyn. Det bör med jämna mellanrum göras en prövning av hur delegeringen har fungerat. Överstatlighet innebär dessutom att staten och dess medborgare tillåter att ett överstatligt organ ges möjlighet att utöva makt över dem själva. Förvisso kan detta innebära att den enskilda staten vinner handlingskraft genom att den får del av den överstatliga makten, men det handlar ändå i realiteten om att folket åtminstone tillfälligt ger upp en del av sin suveränitet.²³

²¹ Se här Karlsson (1996).

²² Se här Gustavsson (1994).

²³ Detta är kärnan i den suveränitetskalkyl som utvecklas i SOU 1994:12.

Figur 2: Olika varianter av delegering

		Regelbunden översyn	
		Ja	Nej
Underordnat organ	Ja		
	Nej		EMU

Från nationell demokratisk synpunkt kan således överstatligheten och därmed det europeiska centralbankssystemet ifrågasättas längs två olika linjer. Förutsatt att vi över huvud taget godtar att överstatligheten kan tolkas som en form av delegering – ansvarsutkrävande är i princip möjligt – har vi anledning att fråga oss om demokratin därutöver förutsätter regelbunden prövning av delegeringen och ett förbehåll mot delegering som innebär kompetensmässig underordning.

Av dessa båda aspekter torde underordningen och därmed trots allt själva överstatligheten vara det avgörande problemet från nationell demokratisk synpunkt. Åtminstone kan det konstateras att den demokratiska staten i en mängd fall överlåter makt till opolitiska instanser utan att precisera mekanismer för ansvarsutkrävande. Så kan man exempelvis uppfatta det faktum att vi som demokrater finner det acceptabelt att mycket av välfärdsfördelningen i ett samhälle bestäms av mer eller mindre anonyma marknadskrafter. Från demokratisk synpunkt är emellertid detta mindre bekymmersamt än överstatligheten, eftersom marknaden kan betraktas som villkorligt frisläppt. Frånsett en del praktiska problem står det hela tiden riksdagen fritt att när som helst stifta nya lagar som motverkar eller korrigerar marknadens effekter.

3.3 En demokratisk penning- och valutapolitik?

Avgörande för att en viss politisk ordning ska kvalificera sig som demokratisk – och för att en viss politik ska kunna legitimeras som demokratisk – är de egenskaper som kännetecknar arbetssättet eller proceduren. Därmed avgränsas definitionen åt två olika håll. I själva definitionsfrågan intresserar vi oss varken för den politiska institutionens tillkomsthistoria eller dess konsekvenser. Tillblivelsen av det europeiska centralbankssystemet kan i och för sig betecknas som

demokratisk – beslutet att inrätta och delta i EMU sker i demokratisk ordning – och det kan eventuellt förhålla sig så att EMU kommer att få goda effekter på demokratin. Men ingetdera spelar i detta fall någon som helst roll. Vad sedan gäller procedurens egenskaper kan demokrati inte begränsas till att folket (direkt eller indirekt) har möjlighet att välja sina representanter. Det måste också finnas möjlighet att på ett meningsfullt sätt utkräva ansvar.

Slutsatsen blir att EMU och varje annan konstruktionen med en helt politiskt fristående centralbank knappast kan förordas med demokratiska argument.²⁴ Förvisso kan man tänka sig att maktpolitiska realiteter skiljer sig betydligt från vad som stadgas formellt. Den europeiska centralbanken kan således i praktiken komma att bli tvingad att ta politiska hänsyn av olika slag. Man kan till och med förmoda att en sådan utveckling är sannolik. Men därav följer inte att EMU automatiskt skulle bli mer acceptabel från demokratisk synpunkt. Formerna för det politiska ansvarsutkrävandet bör vara formellt reglerade i en överblickbar procedur. Den för EMUs del negativa slutsatsen innebär inte att vi också från demokratiska utgångspunkter skulle vara tvungna att ta avstånd från varje annan reformering av Riksbankens ställning. Avgörande är inte graden av direkt politisk kontroll, utan huruvida de folkvalda på ett meningsfullt sätt kan utkräva ansvar från Riksbankens ledning. Den exakta formen för detta framstår inte i första hand som ett demokratiskt problem, utan som ett ekonomisk-politiskt lämplighetsavgörande.

²⁴ Min kritik mot Maastrichtfördragets konstruktion av ECB drabbar således även den tyska Bundesbank (se ovan not 13), även om vi vet att den senare i praktiken ingalunda opererar i något politiskt vakuum (Marsh, 1993).

4 Är EMU bra för demokratin?

Diskussioner i ideologiskt kontroversiella ämnen försvåras nästan alltid av att olika typer av frågor blandas samman. Vad gäller demokratin kan man som exempel peka på att debattörer utan närmare begrundan ofta låter definitioner tjäna som normativa argument. Idén ligger givetvis nära till hands när man, som här, definierar demokrati i termer av politisk jämlikhet. Politisk jämlikhet är ju faktiskt inte enbart ett kännetecken. Det kan också mycket väl omfattas som princip. Just detta faktum förklarar varför man kan resonera om demokratin som ett egenvärde. Den demokratiska proceduren kan rättfärdiga sig själv, utan vidare hänvisning till andra omständigheter såsom ursprung eller konsekvenser. Men noga räknat är den normativa frågan om demokratins värde därmed inte avgjord.

På samma sätt förhåller det sig med EMU och det europeiska centralbankssystemet. Maastrichtfördragets konstitutionella konstruktion kan näppeligen rättfärdigas som demokratisk, men därmed har vi inte slutgiltigt tagit ställning till om fördraget är bra eller ej. Den frågan fordrar faktiskt ytterligare begrundan. Särskilt intressant är om det kan förhålla sig så att EMU trots allt är bra för demokratin. Kan EMU uppfattas som ett positivt exempel på konstitutionell självbindning?

4.1 Konstitutionalismen som demokratiproblem

Den konstitutionella reglering av politiskt beslutsfattande som vi valt i Sverige kan väsentligen uppfattas som ett konsekvent försök att institutionalisera demokratins grundläggande idéer, folksuveränitet eller folkmakt och politisk jämlikhet. Det är ytterst sett folket självt som avgör hur det ska styras och det är ytterst sett folket självt som avgör i vilken utsträckning folkstyrelsen ska omgärdas av proceduriella eller substantiella restriktioner. Rent konkret betyder det att majoritetsförhållandet vid ett val också bör få genomslag i den förda politiken. Grundlagens regler ska så långt som möjligt stå neutrala i förhållande till olika politiska partiers program. Det parti eller de partier som vunnit en majoritet för sitt program ska inte hindras av grundlagen att genomföra det. Det enda väsentliga undantaget är här de regler som

stadfäster proceduren för att fastställa majoritetens politiska inriktning vid kommande val. De politiska fri- och rättigheterna ges därför ett starkt skydd i den svenska grundlagen.

Den här miniatyrartade beskrivningen av svensk författningspolitik ger nog en överdriven bild av att Sveriges nuvarande grundlag präglas av idémässig renlärighet. Men trots denna reservation återstår som ett faktum att den svenska författningen inte alls är något typiskt uttryck för den politiska tanke som vi historiskt känner under namnet konstitutionalism. En konstitutionell styrelseordning förknippas i första hand med idéerna om att statsmakten ska vara bunden och begränsad (i engelskan systematiskt sammanblandade genom termen "limited government"). De praktiska uttrycken för dessa båda idéer har varit att konstitutioner dels tilldelar vissa institutioner uppgiften att kontrollera konstitutioners efterlevnad, dels innehåller omfattande kataloger med medborgerliga fri- och rättigheter. I den svenska konstitutionen ges emellertid varken kontrollmakten eller individuella fri- och rättigheter någon starkare betoning.

Konstitutionalismen kan historiskt sett uppfattas som en reaktion mot det kungliga enväldet.²⁵ Det var inte i första hand folkvälde eller demokrati som anfördes som alternativ när den oinskränkta kungamakten ifrågasattes. Möjligen fanns det en ansats därtill i sådana idéer som härledde furstens legitimitet ur folkets samtycke. Kärnpunkten i denna reaktion var emellertid tanken på den bundna statsmakten eller rättsstaten.

"Rättsstatsidén innebär ... att lagen binder statsorganen – även de högsta bland dem – på samma sätt som den binder medborgarna i gemen. Mellan härskare och folk består inte bara ett maktförhållande, där den ene befäller den andre, utan också ett rättsförhållande, där båda parter har sina bestämda plikter och rättigheter. Till härskarens rättigheter hör att befälla undersåtarna, men om hans befallningar går utöver hans rättsliga kompetens saknar de bindande kraft, och ofta återkommande rättskränkningar från hans sida kan göra att det rättsband som består mellan honom och undersåtarna slites av och att folket löses från sin lydnadsplikt."²⁶

Det mest väsentliga i rättsstatsidén är föreställningen om en förutsägbar statsmakt. I dess idealbild kommer den politiska verksamheten nära

²⁵ Framställningen i detta avsnitt bygger på Hermansson (1986). Jfr även Sejersted (1984).

²⁶ Jansson (1952, sid 31).

administration och rättstillämpning. Det är lagarna snarare än regenten som styr samhället. Inslaget av skapande verksamhet i politiken ska vara litet. Politik bör i stället ha karaktär av rutinpolitik.

Demokratin kan på motsvarande sätt uppfattas som en alternativ lösning på den politiska styrelsens problem. Den grundläggande idén – folksuveräniteten – är i detta fall att samhället ska bemäktiga sig staten; statsmakten ska kontrolleras av dem som styrs av den. Ett sådant synsätt är uppenbart mera öppet för aktivism inom politiken än rättsstatsidealet. Genom tankegången att staten binds av lagar som har sin grund i folkets vilja, kan dock idéerna om rättsstat och folksuveränitet mycket väl förenas. Detta är den idémässiga hörnstenen i den konstitutionella demokratin. Men poängen med folksuveränitetsidealet ligger inte i att staten ska vara bunden, utan i att dess agerande ska reflektera folkviljan.²⁷

När kravet på politisk demokrati restes för drygt hundra år sedan uppstod inte omedelbart någon harmoni mellan de två lösningarna på statsstyrelsens problem. I stället kom idén om rättsstaten och konstitutionalismen att ställas upp mot folksuveräniteten. Motiven var förmodligen mera krassa, men de intellektuellt sofistikerade företrädarna för den politiska högern betonade att demokratin innebar ett hot mot det måttfulla och förutsägbara agerande som rättsstaten stod för. Demokratins anhängare hävdade å sin sida, att det förflutna inte skulle tillåtas att utöva diktatur över samtiden, eftersom "jorden tillhör de levande och inte de döda", som Thomas Jefferson uttryckte saken. "De döda har inga rättigheter."²⁸

Folksuveränitetstanken gick så småningom segrande ur denna strid. Men – och här ligger den västerländska demokratisynens egenart – detta kunde ske utan att rättsstatsidén och konstitutionalismen därmed förlorade. När demokratin under mellankrigstiden angreps av fascismen och kommunismen, visade det sig nämligen att folksuveräniteten var ett värn för rättsstaten. Men även rättsstaten har framgångsrikt använts för att bygga under folksuveräniteten. Idén om medborgerliga fri- och rättigheter frigjordes från begränsningen till den civila sfären och utsträcktes till att gälla även politiken.²⁹ De politiska rättigheterna kan ses som resultatet av en förening mellan rättsstatsidealet och folksuveränitetstanken. Vår demokratiska överideologi innehåller element som historiska omständigheter format till en syntes av dessa båda olikartade idéer.

²⁷ Den klassiska referensen är här Rousseaus *Du Contrat Social*.

²⁸ Se Holmes (1995, sid 141).

²⁹ Se här Marshall (1991).

Den i västerlandet helt dominerande demokratisynen kan således med fördel uppfattas som en sammanfogning av rättsstatsidén och folksuveränitetstanken.

"Denna idé (rättsstatsidén), som haft en så utomordentlig betydelse för den västerländska kulturen, står inte i något omedelbart logiskt samband med den demokratiska folksuveränitetsidén. De båda idékretsarna har emellertid stått i en så intim historisk förbindelse med varandra, att de helt genomsyrat varandra."³⁰

De båda idealen är emellertid inte på något självklart sätt harmonierande. Syntesen innebär att delvis motstridiga element förs samman och vägs mot varandra, men beroende på hur syntesen utformas kan de konstitutionella elementen endera främja eller hämma folkstyrelsen.³¹

4.2 Positiv och negativ konstitutionalism

I en nästan trivial bemärkelse är det givetvis så att konstitutionalismen inte alls står i motsats till demokratin. En fungerande folkstyrelse förutsätter åtminstone något slags konstitutionell reglering. Den folkvilja som demokratiskt beslutsfattande ska utgå från måste fastställas med hjälp av någon form av procedur.³² I själva verket kan man nog inte ens tänka sig att det finns någon folkvilja innan folket ställs inför problemet att avge en röst. Den intressanta konflikten mellan de båda idealen infinner sig i nästa steg, när vi ska ta ställning till hur beslutsfattandet ska regleras. Förutom den tidigare nämnda neutrala aspekten av konstitutionalism, kan vi här från demokratisk synpunkt grovt sett skilja mellan konstitutionalismens negativa och positiva sidor.³³

Den *negativa* sidan av konstitutionalismen kommer till uttryck i sådana författningsregler eller stadgar som motverkar eller förhindrar att folkviljan eller, snarare, majoritetsuppfattningen ska få genomslag.

³⁰ Jansson (1952, sid 31).

³¹ Jfr resonemanget i Rothstein m fl (1995, sid 17-23).

³² Detta framhålls i Petersson (1987, sid 148). Sedan tillkommer problemet att folkviljan riskerar att vara procedurberoende och på rent logiska grunder aldrig garanterat kan vara immun mot manipulation med regelverket. Se här Riker (1982) och Hermansson (1990, kap 7).

³³ Jfr Holmes (1995, kap 5 och 6).

Det handlar om regler satta av tidigare generationer som hämmar det gemensamma politiska handlandet för dagens medborgare. Konstitutionalismen innebär här en begränsning av folkstyrelsen.

Den andra sidan, den *positiva* konstitutionalismen representeras på motsvarande sätt av sådana regler som förstärker folkstyrelsen. Vissa regler kan till och med sägas bidra till ett slags förädling av folkviljan. Det demokratiska idealet rymmer inte enbart tanken att folket ska bestämma, utan stipulerar dessutom att beslutsfattandet ska föregås av ett offentligt samtal där medborgarna ges möjlighet att reflektera över de alternativ som står på dagordningen. Helt följdriktigt har också regler om yttrandefrihet och lagar om media en särställning i de flesta demokratier. Rätt utformad kan en författning förstärka beslutsprocessens inslag av deliberation – samtal och reflektion – och därigenom främja folkstyrelsen.

Ett intressant specialfall, till synes en kombination av det negativa och det positiva, representeras av det slags regler som går under benämningen konstitutionell självbindning. I likhet med Odysseus som band sig vid masten för att skydda sig mot de förföriska sirenerna, kan demokratins spelregler utformas så att vi medvetet skyddar oss själva mot vår egen irrationalitet, dumhet eller andra karaktärsmissigheter.³⁴ Detta innebär att vi själva kan ålägga oss begränsningar i syfte att öka chansen att få som vi vill. Noga räknat är emellertid detta ingen kombination av den positiva och den negativa konstitutionalismen. Konstitutionell självbindning är när frågan ställs på sin spets endera negativ eller positiv sett med utgångspunkt från demokratin. Om självbindningen kan omprövas, om folket i efterhand kan välja bort eller behålla självbindningen inför kommande beslut, är det en variant av den positiva konstitutionalismen. Om denna motsvarighet till ansvarsutkrävande vid delegering inte föreligger handlar det däremot om negativ konstitutionalism. Det kan från demokratisk synpunkt aldrig vara acceptabelt att folkstyrelsen permanent abdikerar. Tanken att det politiska beslutsfattandet skulle må bra av att demokratin avskaffas eller ställs under förmyndarskap är inte heller acceptabel.³⁵ I likhet med alla andra beslutssystem kan demokratin aldrig ge några fullständiga garantier mot felaktiga och, som det kanske visar sig i efterhand, mindre välbetänkta ställningstaganden. Till skillnad från andra typer av politiska system är demokratin däremot tänkt att alltid erbjuda en möjlighet att lära av egna misstag.

³⁴ Jfr Elster (1984).

³⁵ Hermansson (1996, sid 130-138) presenterar det kunskapsmässiga argumentet mot expertvälde och för demokrati.

Den idémässiga spänningen mellan demokratins ideal och konstitutionalismen framträder på ett utpräglat sätt i länder med författningsdomstol. Förutom att förekomsten av en författningsdomstol förändrar det partipolitiska spelet – domstolen erbjuder alltid en sista chans för minoriteten att förhindra den politik majoriteten vill genomföra – är det från demokratisk synpunkt grannliga hur dess kompetens är reglerad. Dess uppgift kan allmänt sett sägas vara att värna om de demokratiska spelregler som finns uttryckta i författningen. Problemet är att domarna, som i likhet med ECBs ledning är mer eller mindre oåtkomliga för normalt politiskt ansvarsutkrävande, också har utomordentliga möjligheter att påverka politikens sakliga inriktning. Om en författningsdomstol trots allt ska accepteras i en demokrati, bör den därför tilldelas ett noga preciserat mandat. Själva grundlagen – författningsdokumentet – bör då, som den österrikiske rättsfilosofen Hans Kelsen påpekade, vara mycket strikt utformad och helt befriad från ideologisk fraseologi.³⁶

4.3 EMU som självbindning

Det är inte självklart att penning- och valutapolitikens konstitutionella utformning ska eller bör ha karaktären av självbindning. Den nuvarande socialdemokratiska regeringens idé om att den själv ämnar ta över ansvaret för valutapolitiken indikerar åtminstone för den delen en motsatt konstitutionell strategi. Samtliga de tre huvudalternativ som här har beaktats faller dock inom ramen för den konstitutionella självbindningens teknik. Både den nu gällande ordningen och Riksbanksutredningens reformförslag är oproblematiska i så måtto att de kan tolkas som exempel på positiv konstitutionell självbindning. De vilar för egen del ytterst på en form av demokratisk legitimitet – arrangemangen rymmer inslag av politiskt ansvarsutkrävande – och erbjuder just därför åtminstone principiellt en möjlighet till att främja demokratin själv.

Med EMU och den europeiska centralbanken förhåller det sig annorlunda. Om man bortser från att praxis eventuellt kan få en annan inriktning, är Maastrichtfördragets konstitutionella ordning rigoröst utformad i syfte att hålla de folkvalda politikerna permanent utanför det penningpolitiska beslutsfattandet. EMU är därför i detta avseende ett

³⁶ Jag bygger detta på Barry Holmströms ännu opublicerade manus om "Domstolar och demokrati".

tydligt exempel på negativ konstitutionell självbindning och måste därför också sägas vara hämmande för folkstyrelsen.

Inte heller kan EMU motiveras demokratiskt med hänvisning till att den europeiska centralbanken på det monetära området fullgör en vakthållande uppgift motsvarande den en författningsdomstol har i förhållande till demokratin. Möjligen kan man hävda att det europeiska centralbankssystemet uppfyller det kelsenska kravet på noga preciserad och strikt utformad målsättning. Detta förutsätter i så fall att upprätthållandet av prisstabilitet främst möter politiska svårigheter och att det i en mer teknisk bemärkelse kan uppfattas som ett tämligen okomplicerat problem. Men även om så vore, återstår ett par andra avgörande skillnader. En författningsdomstol fungerar i huvudsak reaktivt och korrigerande. Den normala ordningen är att de folkvalda själva står för beslutsfattandet, men att domstolen i vissa fall intervenerar – idealt sett när demokratin hotas – och då ogiltigförklarar eller korregerar politikernas beslut. Sist, men inte minst, är det av viss betydelse från demokratisk synpunkt att författningsdomstolen ytterst sett har demokratin för ögonen, medan centralbanken är satt att värda marknaden. Det handlar *de facto* om en politisk institution, men den är tänkt att fungera som om den hade sitt mandat från marknadens aktörer.³⁷

I ett demokratiskt politiskt system ryms en rad olika konstitutionella arrangemang och institutioner. Somliga av dem är från demokratisk synpunkt långt ifrån ideala. Deras interna beslutsformer kanske inte ens uppfyller demokratins minimikrav. För att förstärka det demokratiska styrelsesättets legitimitet måste emellertid dessa konstitutionella arrangemang ytterst sett vara grundade på något slags demokratisk legitimitet. De ska kunna omprövas.

³⁷ Se här Arndt (1996), som tycks hävda att prisstabilitet är ett slags mänsklig rättighet, ett värde som står ovanför demokratin.

5 Kan EMU rättfärdigas?

Ett alternativt och än mer generöst sätt att argumentera är att utgå från frågan om hur en politiskt oberoende centralbank – europeisk eller nationell – över huvud taget ska kunna rättfärdigas eller legitimeras. Precis som med demokratin själv – men också varje annan typ av institution – finns i huvudsak tre olika argumentationslinjer:³⁸

- Uppkomst
- Procedur
- Konsekvenser

För demokratin del är vi sällan intresserade av den första typen av argument, även om demokratin tillkomsthistoria i praktiken kan spela en nog så viktig roll för dess faktiska legitimitet.³⁹ Vanligen, men i synnerhet vid högtidliga tillfällen, hävdas att demokratin legitimerar sig själv. Den demokratiska proceduren kännetecknas av kvaliteter som i sig är värdefulla och demokratin kan i den meningen sägas ha ett egenvärde.

När det kommer till kritan tror jag dock att konsekvensargumenten är nog så centrala, inte bara empiriskt utan även från mer principiell synpunkt. Vi har knappast förnuftsmässig anledning att hålla fast vid demokratin som en rättvis politisk procedur, om den systematiskt skulle visa sig ha dåliga konsekvenser. Problemet med de flesta konsekvensargument är emellertid att de vilar på osäker grund. Det är som regel svårt att avgöra om mer demokrati till exempel ger upphov till gynnsamma ekonomiska effekter. Det är just på grund av denna omständighet som procedurargumentet har en särskild kraft. Om konsekvenserna är svåra att överblicka, finns det starka skäl att hålla sig till en metod som i sig själv har legitimitet.⁴⁰

Vad gäller de konstitutionella alternativen för framtidens centralbank har analysen visat att procedurargumentet knappast kan tillämpas

³⁸ Se här Sverker Gustavssons bidrag i SOU 1994:12 (bilagedel).

³⁹ Tillkomsthistorien behöver då inte ens kännetecknas av genuint demokratiska kvaliteter. Se här Olsson (1995).

⁴⁰ Jfr här Hermansson (1994).

för EMUs del. Åtminstone bör vi här underkänna procedurargumentet i dess demokratiska tappning. I vissa andra sammanhang finns andra procedurargument – rättsväsendets legitimitet har sin grund i en procedur som i sig inte är demokratisk – men i detta fall saknas andra möjligheter, för så vitt vi inte på principiell grund vill argumentera för det rena expertväldet. Däremot finns från demokratisk synpunkt inget att invända mot den nuvarande Riksbanken eller andra alternativ som garanterar att penning- och valutapolitiken underkastas ett demokratiskt ansvarsutkrävande.

Inte heller bör vi godta att EMU, eller för den delen de inhemska alternativen, skulle kunna rättfärdigas med hänvisning till dess uppkomst. Det är annars brukligt i EU-sammanhang att åberopa det faktum att EUs institutioner har tillkommit i demokratisk ordning. Visserligen har detta säkert betydelse för EUs faktiska legitimitet i medlemsländerna. Men ett sådant argument är rent principiellt inte särskilt övertygande. Även Hitlerregimen kan sägas ha haft demokratisk legitimitet i den meningen. Möjligen kan man tänka sig att detta ändå är ett slags nödvändigt villkor för att vi alls ska acceptera en minskning av demokratin.

Avgörande för om EMU (och hela EU i dess nuvarande tappning) alls ska kunna legitimeras är att det nya arrangemanget har påvisbara goda konsekvenser. Och just här tycks EMU ha sin akilleshäls, åtminstone att döma av den nuvarande debatten mellan olika ekonomer.⁴¹ EMU är ett vågspel med tämligen oklara konsekvenser. Om den ekonomiska utvecklingen förlöper i gynnsamma banor kommer Europas folk att dra nytta av ett fastare valutasamarbete, men om Europa i stället drabbas av ekonomiska problem kan EMU till och med innebära ett hot mot EU själv. I stället för att bidra till en fortsatt europeisk integration, finns risken att EMU skapar ett folkligt missnöje som effektivt motverkar den utveckling av EU som Maastrichtfördraget syftade till. Problemet med EMU är att den vid riskfyllda beslutssituationer – till skillnad från ett demokratiskt beslutsfattande – inte kan falla tillbaka på ett legitimerande procedurargument. Det tycks således som om Maastrichtfördragets arkitekter har efterlämnat en skrivbordsprodukt som ingen kan förorda på demokratiska eller rationella grunder. EMUs tillskyndare måste därför förlita sig på historicistiska förhoppningar om att Europas politiska framtid vilar på en naturnödvändig fortsatt integration.

⁴¹ Jag har egentligen ingen riktig överblick, utan grundar min bedömning på övriga underlagsrapporter till EMU-utredningen – särskilt Mélitz (1996) – samt på Lundgren (1996).

Som framgått förhåller det sig annorlunda med den andra föreslagna nyordningen. Det är fullt möjligt att utforma en ordning för politisk kontroll och ansvarsutkrävande inom ramen för en konstruktion som ändå ger Riksbanken (särskilt då dess chef) en mer fristående ställning. Avgörande för om vi konstitutionellt bör reformera Riksbanken är i sådana fall inte demokratiargument, utan synpunkter angående vad som anses vara etablerad klokskap rörande ekonomisk politik.

Referenser

- Alesina, A & V Grilli (1992), "The European Central Bank: Reshaping Monetary Politics in Europe", i Canzoneri, M, Grilli, V & P Masson (red), *Establishing a Central Bank: Issues in Europe and Lessons from the US*, Cambridge University Press, Cambridge, sid 49-77.
- Arndt, H (1996), "Zur Frage der Legitimität der Europäischen Zentralbankautonomie", i Maurer, A & B Thiele (red), *Legitimationsprobleme und Demokratisierung der Europäischen Union*, Schüren Presseverlag, Marburg, sid 208-228.
- Aronson, T (1990), *Konservatism och demokrati*, Norstedts, Stockholm.
- Beitz, C R (1989), *Political Equality. An Essay in Democratic Theory*, Princeton University Press, Princeton, N.J.
- Boström, B-O (1988). *Samtal om demokrati*, Doxa, Lund.
- Dahl, R A (1982), *Dilemmas of Pluralist Democracy. Autonomy vs. Control*, Yale University Press, New Haven.
- Dahl, R A (1989), *Democracy and Its Critics*, Yale University Press, New Haven.
- Dahl, R A (1992, (1979)), "Demokrati som procedur", *Idéer om demokrati*, Tiden, Stockholm, sid 33-67.
- Elster, J (1984, (1979)), *Ulysses and the Sirens. Studies in Rationality and Irrationality*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Gustavsson, D (1994), "Den tyska författningsdomstolens bedömning av den monetära unionen", Juridiska fakulteten-institutionen, Uppsala universitet.
- Gustavsson, S (1994), "EG:s demokratiska legitimitet", SOU 1994:12 (bilagedelen), sid 117-174.
- Hermansson, J (1986), "Demokrati i västerländsk mening", *Statsvetenskaplig Tidskrift* 89, sid 253-264.
- Hermansson, J (1990), *Spelteorins nytta. Om rationalitet i vetenskap och politik*, Almquist & Wiksell International, Stockholm.
- Hermansson, J (1994), "Hur kan demokratin rättfärdigas?", i Sannerstedt, A & M Jerneck (red), *Den moderna demokratis problem*, Studentlitteratur, Lund, sid 20-54.

- Hermansson, J (1996), "Demokratisk reformism och dess kritiker", *Det offentliga åtagandet – en antologi*, RRV 1996:41, Riksrevisionsverket, Stockholm, sid 119-162.
- Holmberg, E & N Stjernquist (1980), *Grundlagarna med tillhörande författningar*, PA Norstedt & Söners förlag, Stockholm.
- Holmes, S (1995), *Passions and Constraints. On the Theory of Liberal Democracy*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Holmström, B, "Domstolar och demokrati", stencil, Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.
- Jansson, J-M (1952), *Frihet och jämlikhet. En studie över den politiska demokratin*, Söderströms, Helsingfors.
- Karlsson, C (1996), "The Possibility of Democratic Governance Beyond the Nation-State. The European Union: A Case in Point", Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.
- Lewin, L (1996), *Votera eller förhandla? Om den svenska parlamentarismen*. Norstedts juridik, Stockholm.
- Lijphart, A (1984), *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, Yale University Press, New Haven.
- Lively, J (1975). *Democracy*, Basil Blackwell, Oxford.
- Lundgren, N (1996), (red), *Vad vill Sverige med EU? Konjunkturrådets rapport 1996*, SNS förlag, Stockholm.
- Madison, J, Hamilton A & J Jay (1987 (1788)), *The Federalist Papers*, Penguin Books, London.
- Marsh, D (1993), *The Bundesbank: The Bank that Rules Europe*, Mandarin Paperbacks, London.
- Marshall, T H (1991 (1949)), "Medborgarskap och klass", i *Idéer om reformism*, Tiden, Stockholm, sid 21-89.
- Mélitz, J (1996), "EMUs intäkter och kostnader", bilaga 21 till EMU-utredningen.
- Mill, J S (1972), *Utilitarianism, On Liberty, and Considerations on Representative Government*, J M Dent & Sons, London.
- Möller, T (1986), *Borgerlig samverkan*, Diskurs, Uppsala.
- Olsson, S (1995), "Högern och den politiska demokratis legitimitet", Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet.
- Petersson, O (1987), *Metaforernas makt*. Carlssons, Stockholm.
- Petersson, O, Hermansson, J, Micheletti M & A Westholm (1996), *Demokrati och ledarskap. Demokratirådets rapport 1996*, SNS förlag, Stockholm.
- Petrén, G & H Ragnemalm (1980), *Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar. Tofte upplagan av Robert Malmgrens Sveriges grundlagar*, Publica/Liber förlag, Stockholm.

- Riker, W H (1982), *Liberalism against Populism. A Confrontation between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*, W.H. Freeman, San Fransisco.
- Rothstein, B, Esaiasson P, Hermansson J, Micheletti M & O Petersson (1995), *Demokrati som dialog. Demokratirådets rapport 1995*, SNS förlag, Stockholm.
- Rousseau, J-J (1994 (1762)), *Om samhällsfördraget*, Natur & Kultur, Stockholm.
- Ruin, O (1968), *Mellan samlingsregering och tvåpartisystem. Den svenska regeringsfrågan 1945–1960*, Bonniers, Stockholm.
- Sartori, G (1993), *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*, Macmillan, London.
- Sejersted, F (1984), *Demokrati og rettsstat*, Universitetsforlaget, Oslo.
- SOU 1993:16, *Nya villkor för ekonomi och politik. Betänkande av Ekonomikommisionen*.
- SOU 1993:20, *Riksbanken och prisstabiliteten. Betänkande av Riksbanksutredningen*.
- SOU 1994:12, *Suveränitet och demokrati. Betänkande av EG-konsekvensutredningarna: Subsidiaritet*.
- SOU 1994:12, *Suveränitet och demokrati. Bilagedel med expertuppsatser*.
- Sveriges grundlagar och riksdagsordningen 1995. Inledning av Erik Holmberg och Nils Stjernquist*, Riksdagen, Stockholm.
- Söderlind, D & O Petersson (1988), *Svensk förvaltningspolitik. Andra upplagan*, Diskurs, Uppsala.
- Tingsten, H (1945), *Demokratiens problem*, Norstedts, Stockholm.

Statens offentliga utredningar 1996

Kronologisk förteckning

---

1. Den nya gymnasieskolan – hur går det? U.
  2. Samverkansmönster i svensk forskningsfinansiering. U.
  3. Fritid i förändring.
Om kön och fördelning av fritidsresurser. C.
  4. Vem bestämmer vad? EU:s interna spelregler inför regeringskonferensen 1996. UD.
  5. Politikområden under lupp. Frågor om EU:s första pelare inför regeringskonferensen 1996. UD.
  6. Ett år med EU. Svenska statstjänstemäns erfarenheter av arbetet i EU. UD.
  7. Av vitalt intresse. EU:s utrikes- och säkerhetspolitik inför regeringskonferensen. UD.
  8. Batterierna – en laddad fråga. M.
  9. Om järnvägens trafikledning m.m. K.
  10. Forskning för vår vardag. C.
  11. EU-mopeden. Ålders- och behörighetskrav för två- och trehjuliga motorfordon. K.
  12. Kommuner och landsting med betalnings-svårigheter. Fi.
  13. Offentlig djurskyddstillsyn. Jo.
  14. Budgetlag – regeringens befogenheter på finansmaktens område. Fi.
  15. Union för både öst och väst. Politiska, rättsliga och ekonomiska aspekter av EU:s sjätte utvidgning. UD.
  16. Förankring och rättigheter. Om folkomröstningar, utträdesrätt, medborgarskap och mänskliga rättigheter i EU. UD.
  17. Bättre trafik med väginformatik. K.
  18. Totalförsvarspflichtiga m95. Förslag om jobb/studier efter muck, bostadsbidrag, dagpenning, försäkringar. Fö.
  19. Sverige, EU och framtiden. EU 96-kommitténs bedömningar inför regeringskonferensen 1996. UD.
  20. Samordnad rollfördelning inom teknisk forskning. U.
  21. Reform och förändring. Organisation och verksamhet vid universitet och högskolor efter 1993 års universitets- och högskolereform. U.
  22. Inflytande på riktigt – Om elevers rätt till inflytande, delaktighet och ansvar. U.
  23. Kartläggning och analys av den offentliga sektorns upphandling av varor och tjänster med miljöpåverkan. N.
  24. Från Maastricht till Turin. Bakgrund och övriga EU-länders förslag och debatt inför regeringskonferensen 1996. UD.
  25. Från massmedia till multimedia – att digitalisera svensk television. Ku.
  26. Ny kurs i trafikpolitiken + Bilagor. K.
  27. En strategi för kunskapslyft och livslångt lärande. U.
  28. Det forskningspolitiska landskapet i Norden på 1990-talet. U.
  29. Forskning och Pengar. U.
  30. Borgenärsbrotten – en översyn av 11 kap. brottsbalken. Fi.
  31. Attityder och lagstiftning i samverkan + bilagedel. C.
  32. Möss och människor. Exempel på bra IT-användning bland barn och ungdomar. SB.
  33. Banverkets myndighetsroll m.m. K.
  34. Aktiv arbetsmarknadspolitik + expertbilaga. A.
  35. Kriminalunderrättelseregister
DNA-register. Ju.
  36. Högskola i Malmö. U.
  37. Sveriges medverkan i FN:s familjeår. S.
  38. Nationalstadsparker. M.
  39. Rapport från klimatdelegationen 1995.
Klimatrelaterad forskning. M.
  40. Elektronisk dokumenthantering. Ju.
  41. Statens maritima verksamhet. Fö.
  42. Demokrati och öppenhet. Om folkvalda parlament och offentlighet i EU. UD.
  43. Jämställdheten i EU. Spelregler och verklighetsbilder. UD.
  44. Översyn av skatteflyktslagen.
Reformerat förhandsbesked. Fi.
  45. Presumptionsregeln i expropriationslagen. Ju.
  46. Enskilda vägar. K.
  47. Cirkelsamhället. Studiecirkelns betydelser för individ och lokalsamhälle. U.
  48. Shaping Sustainable Homes in an Urbanizing World. Swedish National Report for Habitat II. N.
  49. Regler för handel med el. N.
  50. Förbud mot vapen på allmän plats m.m. Ju.
  51. Grundläggande drag i en ny arbetslöshetsförsäkring – alternativ och förslag. A.
  52. Precisering av handelsändamålet i detaljplan. M.
  53. Kalkning av sjöar och vattendrag. M.
  54. Kooperativa möjligheter i storstadsområden. S.
  55. Sverige, framtiden och mångfalden. A.
  55. På väg mot egenföretagande. A.
  55. Vägar in i Sverige. A.
  56. Hälften vore nog – om kvinnor och män på 90-talets arbetsmarknad. A.
  57. Pensionssamordning för svenskar i EU-tjänst. Fi.
  58. Finansieringen av det civila försvaret. Fö.
-

Statens offentliga utredningar 1996

Kronologisk förteckning

---

59. Europapolitikens kunskapsgrund.
En principdiskussion utifrån
EU 96-kommitténs erfarenheter. UD.
  60. Miljö och jordbruk. Om EU:s miljöregler och
utvidgningens effekter på den gemensamma
jordbrukspolitik. UD.
  61. Olika länder – olika takt. Om flexibel integration
och förhållandet mellan stora och små stater i EU.
UD.
  62. EU, konsumenterna och maten
– Förväntningar och verklighet. Jo.
  63. Medicinska undersökningar i arbetslivet. A.
  64. Försäkringskassan Sverige – Översyn av
socialförsäkringens administration. S.
  65. Administrationen av EU:s jordbrukspolitik
i Sverige. Jo.
  66. Utvärderat personval. Ju.
  67. Medborgerlig insyn i kommunala entreprenader.
Fi.
  68. Några folkbokföringsfrågor. Fi.
  69. Kompetens och kapital + bilaga. N.
  70. Samverkan mellan högskolan och näringslivet. N.
  71. Lokal demokrati och delaktighet i Sveriges städer
och landsbygd. In.
  72. Rättsspsykiatriskt forskningsregister. S.
  73. Svensk kärnteknisk tillsynsverksamhet.
Volym 1 – En granskning. M.
  73. Swedish Nuclear Regulatory Activities.
Volume 1 – An Assessment. M.
  74. Svensk kärnteknisk tillsynsverksamhet.
Volym 2 – Faktaredogörelser. M.
  74. Swedish Nuclear Regulatory Activities.
Volume 2 – Descriptions. M.
  75. Värden i folkhögskolevärlden. U.
  76. EU:s regeringskonferens – procedurer, aktörer,
formalia. Sammanfattning av ett seminarium i
april 1996. UD.
  77. Utländska försäkringsgivare med verksamhet i
Sverige. Fi.
  78. Elberedskapen. Organisation, ansvarsfördelning
och finansiering. N.
  79. Översyn av revisionsreglerna. Fi.
  80. Viktigt meddelande.
Radio och TV i Kris och Krig. Ku.
  81. Skydd för sparande i sparkasseverksamhet. Fi.
  82. En översyn av luft- sjö- och spårtrafikens
tillsynsmyndigheter. K.
  83. Allmänt pensionssparande. S.
  84. Ekobrottsforskning. Ju.
  85. Egon Jönsson – en kartläggning av lokala sam-
verkansprojekt inom rehabiliteringsområdet. S.
  86. Utvecklad samordning inom det civila försvaret
och freds räddningstjänsten. Kartläggning,
överbåganden och förslag. Fö.
  87. Tredimensionell fastighetsindelning. Ju.
  88. Kameraövervakning. Ju.
  89. Samverkan mellan högskolan och de små och
medelstora företagen. N.
  90. Sammanhållet studiestöd. U.
  91. Den privata vårdens omfattning och framtida
ersättningsformer – En översyn av de nationella
taxorna för läkare och sjukgymnaster. S.
  92. IT i miljöarbetet. M.
  93. Ny yrkestrafiklagstiftning. K.
  94. Nationell teledresskatalog. K.
  95. Botniabanan. K.
  96. Strukturförändring och besparing.
En uppföljning av genomförda förändringar
inom försvarsmaktens ledningsorganisation. Fö.
  97. Effektivare försvarsfastigheter!
Utvärdering av en reform. Fö.
  98. Vem styr försvaret? Utvärdering av
effekterna av LEMO-reformen. Fö.
  99. Avveckling med inlärnin. Erfarenheter från
LEMO-reformens avveckling av personal. Fö.
  100. Ett nytt system för skattebetalningar. Del A.
Ett nytt system för skattebetalningar. Del B.
Författningsförslag, författningskommentarer
och bilagor. Fi.
  101. Kärnavfall – teknik och platsval. KASAMs
yttrande över SKBs FUD-Program 95. M.
  102. TUFF – Teckenspråksutbildning för föräldrar. U.
  103. Miljöbalken. En skärpt och samordnad
miljölagstiftning för en hållbar utveckling.
Del 1 och 2. M.
  104. Konsumentskydd på elmarknaden. C.
  105. Att främja donationer till universitet
och högskolor. U.
  106. EU och Sverige – från Kiruna till Malmö.
Sammanfattning av fyra regionala möten
1995-96. UD.
  107. Union utan gränser – konsekvenser, möjligheter,
problem. Sammanfattning av ett seminarium i
november 1995. UD.
  108. Konsumenterna och miljön. C.
  109. Från åkerlotter till Paradis – ett delbetänkande
från Utredningen om universitetsfastigheter m.m.
angående överlåtelser och tomrättsupplåtelser av
vissa högskolefastigheter. Fi.
  110. Inför ett Svenskt kulturnät – IT och framtiden
inom kulturområdet. Ku.
-

Statens offentliga utredningar 1996

Kronologisk förteckning

---

111. Bevakad övergång. Åldersgränser för unga upp till 30 år. C
  112. Integrering av miljöhänsyn inom den statliga förvaltningen. M.
  113. En allmän och aktiv försäkring vid sjukdom och rehabilitering. Del 1 och 2. S.
  114. En körkortsreform. K.
  115. Barnkonventionen och utlänningslagen. S.
  116. Artikel 6 i Europakonventionen och skatteutredningen. Fi.
  117. Expertrapporter från Skatteväxlingskommittén. Fi.
  118. Station Stockholm Nord. K.
  119. Lättnad i dubbelbeskattningen av mindre företags inkomster. Fi.
  120. Högsolan i Malmö – Slutbetänkande. U.
  121. Spår, miljö och stadsbild i centrala Stockholm. K.
  122. Kunskapssyn och samhällsnytta i hantverkscirklar och hantverksutövande. U.
  123. Iakttagelser och förslag efter omstruktureringen av försvarets ledning och stöd. Fö.
  124. Miljö för en hållbar hälsoutveckling. Betänkande. Förslag till nationellt handlingsprogram. S. Bilaga 1. Miljörelaterade hälsorisker. S. Bilaga 2. Aktörer och verktyg i miljöhälsoarbetet. S. Environment for Sustainable Health Development – an Action Plan for Sweden. S.
  125. Droger i trafiken. Ju.
  126. Doping i folkhälsoperspektiv. Del A och Del B. S.
  127. Folkbildningens institutioner. U.
  128. Skyddet av kulturmiljön. En översyn av kulturminneslagens bestämmelser om byggnader och kulturmiljöer, prästgårdar, kyrkstäder och ortnamn. Ku.
  129. Den kommunala självstyrelsen och grundlagen. In.
  130. De två kulturerna. Rapporter av Klaus Richard Böhme, Bo Hult, Carl-Einar Stålvant samt Kent Zetterberg. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. Fö.
  131. Extern värdering av hot och förmåga. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. Fö.
  132. Det stora och snabba greppet. Om LEMO-reformens metoder och resultat. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. Fö.
  133. Jämfäst d d v d. Olika v d på lika villkor. S.
  134. Jämfäst d d v d. M öten i v d r d n ur ett tvärvetenskapligt perspektiv. S.
  135. Fibromyalgi och Duchennes muskeldystrofi. Kunskapsläge och behov av framtida FoU. S.
  136. Effekter av EU:s jordbrukspolitik. Jo.
  137. Kommunalförbund och gemensam nämnd – två former för kommunal samverkan. In.
  138. Ny behörighetsreglering på hälso- och sjukvårdens område m.m. S.
  139. Skatt på avfall. Fi.
  140. KO:s biträde åt enskilda. In.
  141. Vårdavgifter vid rättspsykiatrisk vård, m.m. S.
  142. Länsstyrelsernas roll i infrastrukturplaneringen. K.
  143. Krock eller möte – Om den mångkulturella skolan. U.
  144. Ökad konkurrens i handeln med livsmedel. N.
  145. Arbetstid längd, förläggning och inflytande + bilagedel. A.
  146. Att återerövra vardagen. S.
  147. Övergångsbestämmelser till miljöbalken. M.
  148. Översyn av förvärvslagen och hyreslagen Borgen och pant. Ju.
  149. Elberedskapen. Författningsfrågor. N.
  150. En allmän och sammanhållen arbetslöshetsförsäkring. A.
  151. Bidrag genom arbete – En antologi. S.
  152. Gruvorna och framtiden. N.
  153. Hållbar utveckling i Sveriges skärgårdsområden. M.
  154. Tre rapporter om studiecirklar. U.
  155. Omtankar om vattendrag ett nytt angreppssätt. M.
  156. Bostadspolitik 2000 – från produktions- till boendepolitik + Särtryck + Bilaga. In.
  157. Översyn av redovisningslagstiftningen. Ju.
  158. Sverige och EMU + Bilagor. Fi.
  159. Folkbildningen – en utvärdering. U.
  160. Bouppteckningar och arvsskatt. Ju.
  161. Rätt att flytta – en fråga om bemötande av äldre. S.
  162. På medborgarnas villkor – en demokratisk infrastruktur + bilaga. In.
  163. Behov och resurser i vården – en analys. S.
  164. Livslångt lärande i arbetslivet – steg på vägen mot ett kunskapssamhälle. Ett diskussionsunderlag. U.
  165. Ny kurs i trafikpolitiken. Delbetänkande om beskattning av vägtrafiken. K.
  166. Lärare för högskola i utveckling. U.
  167. Gymnasieutbildning för vissa ungdomar med funktionshinder. U.
  168. Översyn av PBL och va-lagen. In.
  169. Förnyelsen av kommuner och landsting. In.
  169. Kommunala förnyelseproblem. En statsvetenskaplig betraktelse. Bilaga I. In.
  169. Kommunerna och den statliga styrningen. Bilaga II. In.
-

Statens offentliga utredningar 1996

Kronologisk förteckning

---

169. Budgetpolitik. En studie av behovsbudgetering i två decentraliserade organisationer. Bilaga III. In.
169. Konkurrensutsättning inom äldreomsorgen i Stockholms stad. Politisk-demokratiska aspekter. Bilaga IV. In.
169. Förändringsmodeller och förändringsprocesser i kommuner och landsting. Några empiriska studier. Bilaga V. In.
170. Fritidsbåten och samhället. K.
171. Konsekvenserna för CAP av WTO-åtagandena och en östutvidgning. Jo.
172. Licensavgift – en principskiss. Ju.
173. När makten gör fel. Den offentliga tjänstemannens ställning och ansvar. Fi.
174. Handikappinstitutet – för bra hjälpmedel och ökad livskvalitet. S.
175. Styrning och samverkan. S.
176. Den lokala radion. Ku.
177. Egenmakt – att återerövra vardagen. S.
178. IT och Miljö. En samling goda exempel. K.
179. Statens uppgiftsinsamling från kommuner och landsting. In.
180. Bättre grepp om bidragen. Ett samlat system för transfereringar till hushåll. Fi.

Statens offentliga utredningar 1996

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

Möss och människor. Exempel på bra IT-användning bland barn och ungdomar. [32]

Justitiedepartementet

Kriminalunderrättelseregister
DNA-register. [35]
Elektronisk dokumenthantering. [40]
Presumptionsregeln i expropriationslagen. [45]
Förbud mot vapen på allmän plats m.m. [50]
Utvärderat personval. [66]
Ekobrottsforskning. [84]
Tredimensionell fastighetsindelning. [87]
Kameraövervakning. [88]
Droger i trafiken. [125]
Översyn av förvärvslagen och hyreslagen
Borgen och pant. [148]
Översyn av redovisningslagstiftningen. [157]
Bouppteckningar och arvsskatt. [160]
Licensavgift – en principskiss. [172]

Utrikesdepartementet

Vem bestämmer vad? EU:s interna spelregler inför regeringskonferensen 1996. [4]
Politikområden under lupp. Frågor om EU:s första pelare inför regeringskonferensen 1996. [5]
Ett år med EU. Svenska statstjänstemäns erfarenheter av arbetet i EU. [6]
Av vitalt intresse. EU:s utrikes- och säkerhetspolitik inför regeringskonferensen. [7]
Union för både öst och väst. Politiska, rättsliga och ekonomiska aspekter av EU:s sjätte utvidgning. [15]
Förankring och rättigheter. Om folkomröstningar, utträdesrätt, medborgarskap och mänskliga rättigheter i EU. [16]
Sverige, EU och framtiden. EU 96-kommitténs bedömningar inför regeringskonferensen 1996. [19]
Från Maastricht till Turin. Bakgrund och övriga EU-länders förslag och debatt inför regeringskonferensen 1996. [24]
Demokrati och öppenhet. Om folkvalda parlament och offentlighet i EU. [42]
Jämställdheten i EU. Spelregler och verklighetsbilder. [43]
Europapolitikens kunskapsgrund.
En principdiskussion utifrån
EU 96-kommitténs erfarenheter. [59]
Miljö och jordbruk. Om EU:s miljöregler och utvidgningens effekter på den gemensamma jordbrukspolitiken. [60]

Olika länder – olika takt. Om flexibel integration och förhållandet mellan stora och små stater i EU. [61]

EU:s regeringskonferens – procedurer, aktörer, formalia. Sammanfattning av ett seminarium i april 1996. [76]
EU och Sverige – från Kiruna till Malmö. Sammanfattning av fyra regionala möten 1995-96. [106]
Union utan gränser – konsekvenser, möjligheter, problem. Sammanfattning av ett seminarium i november 1995. [107]

Försvarsdepartementet

Totalförsvarspliktiga m95. Förslag om jobb/studier efter muck, bostadsbidrag, dagpenning, försäkringar. [18]
Statens maritima verksamhet. [41]
Finansieringen av det civila försvaret. [58]
Utvecklad samordning inom det civila försvaret och freds räddningstjänsten. Kartläggning, överväganden och förslag. [86]
Strukturförändring och besparing.
En uppföljning av genomförda förändringar inom försvarsmaktens ledningsorganisation. [96]
Effektivare försvarsfastigheter!
Utvärdering av en reform. [97]
Vem styr försvaret? Utvärdering av effekterna av LEMO-reformen. [98]
Avveckling med inlärnin. Erfarenheter från LEMO-reformens avveckling av personal. [99]
Iakttagelser och förslag efter omstruktureringen av försvarets ledning och stöd. [123]
De två kulturerna. Rapporter av Klaus Richard Böhme, Bo Hultdt, Carl-Einar Stålvant samt Kent Zetterberg. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. [130]
Extern värdering av hot och förmåga. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. [131]
Det stora och snabba greppet. Om LEMO-reformens metoder och resultat. Bilagor med underlagsmaterial till UTFÖR:s slutbetänkande SOU 1996:123. [132]

Socialdepartementet

Sveriges medverkan i FN:s familjeår. [37]
Kooperativa möjligheter i storstadsområden. [54]
Försäkringskassan Sverige – Översyn av socialförsäkringens administration. [64]
Rättspsykiatriskt forskningsregister. [72]

Statens offentliga utredningar 1996

Systematisk förteckning

Allmänt pensionssparande. [83]
Egon Jönsson – en kartläggning av lokala samverkansprojekt inom rehabiliteringsområdet. [85]
Den privata vårdens omfattning och framtida ersättningsformer – En översyn av de nationella taxorna för läkare och sjukgymnaster. [91]
En allmän och aktiv försäkring vid sjukdom och rehabilitering. Del 1 och 2. [113]
Barnkonventionen och utlänningslagen. [115]
Miljö för en hållbar hälsoutveckling.
Betänkande. Förslag till nationellt handlingsprogram. [124]
Bilaga 1. Miljörelaterade hälsorisker. [124]
Bilaga 2. Aktörer och verktyg i miljöhälsoarbetet. [124]
Environment for Sustainable Health Development – an Action Plan for Sweden. [124]
Doping i folkhälsoperspektiv. Del A och Del B. [126]
Jämställd vård. Olika vård på lika villkor. [133]
Jämställd vård. Möten i vården ur ett tvärvetenskapligt perspektiv. [134]
Fibromyalgi och Duchennes muskeldystrofi.
Kunskapsläge och behov av framtida FoU. [135]
Ny behörighetsreglering på hälso- och sjukvårdens område m.m. [138]
Vårdavgifter vid rättspsykiatrisk vård, m.m. [141]
Att återerövra vardagen. [146]
Bidrag genom arbete – En antologi. [151]
Rätt att flytta – en fråga om bemötande av äldre. [161]
Behov och resurser i vården – en analys. [163]
Handikappinstitutet – för bra hjälpmedel och ökad livskvalitet. [174]
Styrning och samverkan. [175]
Egenmakt – att återerövra vardagen. [177]

Kommunikationsdepartementet

Om järnvägens trafikledning m.m. [9]
EU-mopeden. Ålders- och behörighetskrav för två- och trehjuliga motorfordon. [11]
Bättre trafik med väginformatik. [17]
Ny kurs i trafikpolitiken + Bilagor. [26]
Banverkets myndighetsroll m.m. [33]
Enskilda vägar. [46]
En översyn av luft- sjö- och spårtrafikens tillsynsmyndigheter. [82]
Ny yrkestrafiklagstiftning. [93]
Nationell teledresskatalog. [94]
Botniabanan. [95]
En körkortsreform [114]
Station Stockholm Nord. [118]
Spår, miljö och stadsbild i centrala Stockholm. [121]
Länsstyrelsernas roll i infrastrukturplaneringen. [142]
Ny kurs i trafikpolitiken. Delbetänkande om beskattning av vägtrafiken. [165]

Fritidsbåten och samhället. [170]
IT och Miljö. En samling goda exempel. [178]

Finansdepartementet

Kommuner och landsting med betalnings-svårigheter. [12]
Budgetlag – regeringens befogenheter på finansmaktens område. [14]
Borgenärsbrotten – en översyn av 11 kap. brottsbalken. [30]
Översyn av skatteflyktlagen.
Reformerat förhandsbesked. [44]
Pensionssamordning för svenskar i EU-tjänst. [57]
Medborgerlig insyn i kommunala entreprenader. [67]
Några folkbokföringsfrågor. [68]
Utländska försäkringsgivare med verksamhet i Sverige. [77]
Översyn av revisionsreglerna. [79]
Skydd för sparande i sparkasseverksamhet. [81]
Ett nytt system för skattebetalningar. Del A.
Ett nytt system för skattebetalningar. Del B.
Författningsförslag, författningskommentarer och bilagor. [100]
Från åkerlotter till Paradis – ett delbetänkande från Utredningen om universitetsfastigheter m.m. angående överlåtelse och tomträttsupplåtelse av vissa högskolefastigheter. [109]
Artikel 6 i Europakonventionen och skatteutredningen. [116]
Expertrapporter från Skatteväxlingskommittén. [117]
Lättnad i dubbelbeskattningen av mindre företags inkomster. [119]
Skatt på avfall. [139]
Sverige och EMU + Bilagor. [158]
När makten gör fel. Den offentliga tjänstemannens ställning och ansvar. [173]
Bättre grepp om bidragen. Ett samlat system för transfereringar till hushåll. [180]

Utbildningsdepartementet

Den nya gymnasieskolan – hur går det? [1]
Samverkansmönster i svensk forskningsfinansiering. [2]
Samordnad rollfördelning inom teknisk forskning. [20]
Reform och förändring. Organisation och verksamhet vid universitet och högskolor efter 1993 års universitets- och högskolereform. [21]
Inflytande på riktigt – Om elevers rätt till inflytande, delaktighet och ansvar. [22]
En strategi för kunskapslyft och livslångt lärande. [27]

Statens offentliga utredningar 1996

Systematisk förteckning

Det forskningspolitiska landskapet i Norden på 1990-talet. [28]

Forskning och Pengar. [29]

Högskola i Malmö. [36]

Cirkelsamhället. Studiecirklares betydelser för individ och lokalsamhälle. [47]

Värden i folkhögskolevärlden. [75]

Sammanhållet studiestöd. [90]

TUFF – Teckenspråksutbildning för föräldrar. [102]

Att främja donationer till universitet och högskolor. [105]

Högskolan i Malmö – Slutbetänkande. [120]

Kunskapssyn och samhällsnytta i hantverkscirklar och hantverksutövande. [122]

Folkbildningens institutioner. [127]

Krock eller möte – Om den mångkulturella skolan. [143]

Tre rapporter om studiecirklar. [154]

Folkbildningen – en utvärdering. [159]

Livslångt lärande i arbetslivet – steg på vägen mot ett kunskapssamhälle. Ett diskussionsunderlag. [164]

Lärare för högskola i utveckling. [166]

Gymnasieutbildning för vissa ungdomar med funktionshinder. [167]

Jordbruksdepartementet

Offentlig djurskyddstillsyn. [13]

EU, konsumenterna och maten

– Förväntningar och verklighet. [62]

Administrationen av EU:s jordbrukspolitik i Sverige. [65]

Effekter av EU:s jordbrukspolitik. [136]

Konsekvenserna för CAP av WTO-åtagandena och en östutvidgning. [171]

Arbetsmarknadsdepartementet

Aktiv arbetsmarknadspolitik + expertbilaga. [34]

Grundläggande drag i en ny arbetslöshetsförsäkring – alternativ och förslag. [51]

Sverige, framtiden och mångfalden. [55]

På väg mot egenföretagande. [55]

Vägar in i Sverige. [55]

Hälften vore nog – om kvinnor och män på 90-talets arbetsmarknad. [56]

Medicinska undersökningar i arbetslivet. [63]

Arbetsid

längd, förläggning och inflytande + bilagedel. [145]

En allmän och sammanhållen arbetslöshetsförsäkring. [150]

Kulturdepartementet

Från massmedia till multimedia – att digitalisera svensk television. [25]

Viktigt meddelande.

Radio och TV i Kris och Krig. [80]

Inför ett Svenskt kulturnät – IT och framtiden inom kulturområdet. [110]

Skyddet av kulturmiljön. En översyn av kulturminneslagens bestämmelser om byggnader och kulturmiljöer, prästgårdar, kyrkstäder och ortnamn. [128]

Den lokala radion. [176]

Näringsdepartementet

Kartläggning och analys av den offentliga sektorns upphandling av varor och tjänster med miljöpåverkan. [23]

Shaping Sustainable Homes in an Urbanizing World. Swedish National Report for Habitat II. [48]

Regler för handel med el. [49]

Kompetens och kapital + bilaga. [69]

Samverkan mellan högskolan och näringslivet. [70]

Elberedskapen. Organisation, ansvarsfördelning och finansiering. [78]

Samverkan mellan högskolan och de små och medelstora företagen. [89]

Närings- och handelsdepartementet

Ökad konkurrens i handeln med livsmedel. [144]

Elberedskapen. Författningsfrågor. [149]

Gruvorna och framtiden. [152]

Civildepartementet

Fritid i förändring.

Om kön och fördelning av fritidsresurser. [3]

Forskning för vår vardag. [10]

Attityder och lagstiftning i samverkan + bilagedel. [31]

Konsumentskydd på elmarknaden. [104]

Konsumenterna och miljön. [108]

Bevakad övergång. Åldersgränser för unga upp till 30 år. [111]

Inrikesdepartementet

Lokal demokrati och delaktighet i Sveriges städer och landsbygd. [71]

Den kommunala självstyrelsen och grundlagen. [129]

Kommunalförbund och gemensam nämnd – två former för kommunal samverkan. [137]

KO:s biträde åt enskilda. [140]

Statens offentliga utredningar 1996

Systematisk förteckning

Bostadspolitik 2000 – från produktions- till boendepolitik + Särtryck + Bilaga [156]
På medborgarnas villkor – en demokratisk infrastruktur + bilagor. [162]
Översyn av PBL och va-lagen. [168]
Förnyelsen av kommuner och landsting. [169]
Kommunala förnyelseproblem.
En statsvetenskaplig betraktelse. Bilaga I. [169]
Kommunerna och den statliga styrningen.
Bilaga II. [169]
Budgetpolitik. En studie av behovsbudgetering i två decentraliserade organisationer. Bilaga III. [169]
Konkurrenssättning inom äldreomsorgen i Stockholms stad. Politisk-demokratiska aspekter. Bilaga IV. [169]
Förändringsmodeller och förändringsprocesser i kommuner och landsting. Några empiriska studier. Bilaga V. [169]
Statens uppgiftsinsamling från kommuner och landsting. [179]

Miljödepartementet

Batterierna – en laddad fråga. [8]
Nationalstadsparker. [38]
Rapport från klimatdelegationen 1995.
Klimatrelaterad forskning. [39]
Precisering av handelsändamålet i detaljplan. [52]
Kalkning av sjöar och vattendrag [53]
Svensk kärnteknisk tillsynsverksamhet.
Volym 1 – En granskning. [73]
Swedish Nuclear Regulatory Activities.
Volume 1 – An Assessment. [73]
Svensk kärnteknisk tillsynsverksamhet.
Volym 2 – Faktaredogörelser. [74]
Swedish Nuclear Regulatory Activities.
Volume 2 – Descriptions. [74]
IT i miljöarbetet. [92]
Kärnavfall – teknik och platsval. KASAMs yttrande över SKBs FUD-Program 95. [101]
Miljöbalken. En skärpt och samordnad miljölagstiftning för en hållbar utveckling.
Del 1 och 2. [103]
Integrering av miljöhänsyn inom den statliga förvaltningen. [112]
Övergångsbestämmelser till miljöbalken. [147]
Hållbar utveckling i Sveriges skärgårdsområden. [153]
Omtankar om vattendrag
ett nytt angreppssätt. [155]

FRITZES

POSTADRESS: 106 47 STOCKHOLM
FAX 08-690 91 91, TELEFON 08-690 91 90

ISBN 91-38-20452-5
ISSN 0375-250X